

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

CEBELÜLERİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ ÜZERİNE

On the Social Origins of Cebelus

Muhsin SOYUDOĞAN*

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gaziantep, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 14.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 01.10.2021

Ö Z

Osmanlı tımarlı ordusunun en önemli insan kaynaklarından biri olan cebelülerin kim oldukları tarihçiler tarafından çokça merak edilmişse de ortaya atılan görüşler genel anlamda birer varsayımdan öteye geçmemiştir. Bunun en önemli nedeni dönemin kayıtlarında onların toplumsal kökenlerini ortaya koyabilecek sistematik verilerin neredeyse yok denecek kadar az olmasıdır. Bu çalışma, Alman Seferi olarak bilinen 1532 yılında İspanya Kralı Şarlken üzerine yapılan askerî harekât sırasında tutulan bir yoklama defterinden yararlanarak bu soruyu aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu defter, cebelülerin etnik kimlikleri ve memleket isimlerinin kaydedildiği günümüze ulaşmış birkaç mufassal yoklama defteri parçasının en kapsamlısı ve en eskisidir. Günümüze eksiksiz ve yekpare olarak ulaşamayan defterin bu araştırmada tespit edilen kısımları Topkapı Sarayı Arşivi kataloglarında birbirinden farklı isimlerle kaydedilmiş Rumeli sancaklarına ait 14 adet defter parçasından meydana gelmektedir. Söz konusu parçalar transkribe edilerek orijinal şekliyle yeniden bir araya getirilmeye çalışılıp analiz edilmiştir. Çalışmada bir taraftan cebelülerin etnik, dini ya da toplumsal statüleri anlaşılmasına çalışılırken; diğer taraftan, insanları cebelü konumuna getiren sosyoekonomik mekanizmalar irdelenmektedir. Böylelikle de tımar sisteminin, daha genel bir anlamda devlet aygıtına dâhil olmanın, asimilasyoncu işlevi ortaya konmaktadır. Bu anlamıyla da çalışma, Balkanlarda İslamlaşma olgusunu anlamaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1532 Alman Seferi, Cebelü, Gulam, Balkanlar.

ABSTRACT

Though historians a good many times asked about the social background of cebelus, who constituted one of the most important human resources for the tımar army, in general sense the proposed arguments could not go beyond certain assumptions. The most important reason behind that is a lack of systematic data that can reveal their social origin. This study tries to elucidate this question by utilizing a roll-call ledger kept during the military campaign known as the German Expedition against Charles Quint, the King of Spain, in 1532. The ledger is the most comprehensive and the oldest of very few extant fragments of detailed roll-calls containing the ethnic identities of cebelus and the place where they were from. The ledger could not have survived neither as a whole nor as solid. The detected parts during this research are constituted by fourteen fragments all of which belong to sanjaks of Rumeli and were recorded under certain names in the catalogues of the Archive of Topkapı Palace. Mentioned fragments were analysed only after being transcribed and reunified as its original form. The study is on the one hand trying to understand the ethnic, religious or social status of the cebelus, on the other hand, examining the socio-economic mechanisms that forced people to be cebelu. Thus, the assimilationist function of the tımar system, of being included in the state apparatus in a more general sense, is revealed. In this sense the study contributes to understand the phenomenon of Islamization in the Balkans.

Keywords: 1532 German Expedition, Cebelu, Gulam, The Balkans.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Soyudoğan, M. (2021). Cebelülerin Toplumsal Kökenleri Üzerine. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 139-169.
<https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.971611>

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: soyudogan@gmail.com

GİRİŞ

16. yüzyılda Osmanlı askeri gücünün en büyük bileşeni olan eyalet askeri, kendilerine *dirlik* denilen belli bir sosyoekonomik birimin vergi ya da ceza gelirlerinin tevcih edildiği zırlı süvari (*sipahi*) birliklerinden meydana gelmekteydi. 1530'lardaki mevcudunun yaklaşık olarak 29.000 olduğu tahmin edilen¹ *sipahilerin*, seferlere, *dirliklerinin* statü ve büyüklüğüne bağlı olarak değişen sayıda *cebelü* denilen zırlı süvariler ile *gulam* denilen hizmetkârlar (bu çalışmada ikisine birden *cebelü* denilecek) getirmeleri gerekiyordu.² Sayıları 60.000'i bulan bu kişilerin kim olduğu ya da nereden temin edildikleri birçok çalışmada yanıtlanmaya çalışılmışsa da şimdiye dek üzerinde uzlaşılmış bir fikir ortaya konmuş değildir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın öncülük ettiği bir görüşe göre *cebelü* birlikleri, *sipahilerin* satın aldığı ya da savaşlarda esir ettiği kölelerden meydana gelmekteydi.³ Herhangi bir kant ya da açıklama üzerinden temellendirilmemiş olan bu varsayım çok yüksek bir ihtimalle Osmanlıdaki *pençik* (*pençik*) uygulamasından ilham almaktadır. Söz konusu uygulama, İslam devlet geleneğinde savaş esirlerinin 1/5'inin *humus-ı şer'i* adı altında devlet payı olarak alıkonulmasına dayanmaktadır.⁴ Dolayısıyla, esirlerin geri kalan 4/5'inin savaşçılarda kaldığı anlamına gelir. Devletin (sultanın) payı kapıkulu olarak istihdam edildiğine göre, sipahilerin de kendi paylarını *cebelü* olarak kullandıkları düşünülebilir.

Ömer Lütfi Barkan, Uzunçarşılı'nın fikrini benimsemekle beraber *cebelü*lerin başka kaynaklardan da temin edilmiş olabileceğini vurgular.⁵ Bu kaynakların hangileri olabileceğini açıklığa kavuşturmasa da Barkan'ın, Mustafa Akdağ'ın alternatif olarak ortaya attığı ikinci bir görüşü hesaba kattığı bellidir. Akdağ'a göre *cebelü*ler kölelerden ziyade yerli halkın gözü pek gençlerinden oluşuyordu.⁶ Önceki görüş gibi varsayımdan öteye geçemeyen bu fikir Osmanlı'nın "Altın Çağı"nı idealize edilmiş bir *timar* ordusuyla özdeşleştiren klasik romantik bir bakışın devamı olarak addedilebilir.⁷ Bu görüş temelde,

¹ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılma Ait Bir Bütçe Örneği," in *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, ed. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000). ss.624-627.

² 16. yüzyılda dirlikler *timar*, *zeamet* ve *has* olmak üzere üç gruba (statü) ayrılmaktadır. Her bir dirlik tipinde oranlar farklı olsa da kabaca dirliğin (*timar*) her 3.000 akçesine bir *cebelü* getirmek gerekiyordu. Örnek vermek gerekirse, 3.000 akçe dirliği olan bir sipahinin bir *cebelü* yükümlülüğü bulunurken; 6.000 akçe geliri olan bir sipahinin iki; 9.000 akçe gelir olanın üç *cebelü* temin etmesi gerekirdi. Ancak dirliğin meblağı 3.000 akçeye bölündüğünde 1.000 akçeden 1.999 akçeye kadar bir kalan olması halinde, bu küsurat için bir de *gulam* ya da *oğlan* getirmeleri gerekiyordu. Örneğin 3.500 akçelik dirliği olan sipahinin bir *cebelü*; 4.000 akçe geliri olan sipahinin ise bir *cebelü* ve bir *gulam* getirmesi gerekirdi. Bu kanun için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 2 (İstanbul: Fey Vakfı, 1990). s. 45. Bu yasa, minimum yükümlülüğü belirtmektedir. Dirlik sahipleri eğer isterlerse bu oranların çok üstünde adam temin edebilirlerdi.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011). s. 568; Halil İnalçık, "Djebeli," in *EF²* (Leiden: Brill, 1991). s. 529; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı," in *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 1999). s. 553.

⁴ "Pencik," in *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı).

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Timar," in *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980). s. 844.

⁶ Mustafa Akdağ'a göre "Timarlı sipahilerle onların *cebelü*leri bütün Türk halkından ve çoğunlukla Anadolu yiğitlerinden ("Rum yiğitlerinden" şeklinde geçer) sağlanmaktaydı". *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010). s. 444; Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluğu," *AÜDTCF Dergisi* III, no. 4 (1945). s. 429.

⁷ Bu anlamda Mustafa Akdağ'ın, 17. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı eserinde dirlik sahiplerini "din ve devlet uğruna can ve baş veren seçme, mümtaz, cesur, benzerlerinden üstün, itaatkâr ve boyun eğici" gibi vasıfları haiz

Osmanlı ordusunun iki ana bileşeni konumundaki *timarlı sipahilerin* Müslüman/Türklerden oluşan “yerliler”, *kapıkullarının* ise devşirmelerden oluşan “soysuzlar” olduğu ön kabulüne dayanmaktadır.⁸ *Timarlı* ordusuna atfedilen bu otantiklik, dirlik sahiplerinin beraberinde getirdiği adamların da aynı kaynaktan gelmesi gerektiği fikrini zorunlu kılmaktadır. Çünkü sistemin beslendiği esas kaynak bu adamların “taşıdığı ruh”tur.

Öbür taraftan Feridun Emecen, her ne kadar durumu Akdağ kadar romantize etmese de bazı ipuçlarından hareketle Akdağ’ın fikrine yakın durur. Emecen, bazı vergi mükellefi Müslüman köylülerin “*cebelü bennâk*” olarak kaydedilmesinden yola çıkarak, özellikle “*bennâk*” adı verilen “evli ve çok az toprağa sahip olan veya hiç toprağı bulunmayan kişiler”in *cebelü* olarak tercih edildiği sonucuna varır. Emecen ayrıca, savaşlarda kendini ispatlamış *cebelü*lerin dirlik edinme şansları daha fazla olduğundan sipahilerin seferlere *cebelü* olarak özellikle kendi oğulları veya yakınlarını götürdüğu tahmininde bulunur.⁹

Diğer bir tarihçi olan Pal Fodor ise, Emecen’in ikinci varsayımını kabul etmekle birlikte en azından Balkanlar’da, *cebelü*lerin önemli bir kısmının Hristiyan tebaa ve azat edilmiş kölelerden (*azedegân*) meydana geldiğini vurgular.¹⁰ Bu fikrini de bir Balkan sancağı olan Tırhala’nın 1455 yılına ait tahrir defterindeki birkaç nota dayandırır.¹¹ Böylelikle Fodor, hem kölelerin/savaş esirlerinin hem de Osmanlı tebaasının *cebelü* olabileceğini söylemekle iki zıt görüşü daha somut bir temelde birleştirirken; Osmanlı tebaasının Türk/Müslümanlarla özdeleştirmesine şerh düşer.

Konuya dair bu uzun sayılabilecek tartışmaya rağmen, tüm bu iddiaların *cebelü*leri doğrudan konu edinmeyen çalışmalarda bir-iki cümleyle geçiştirildiğini belirtmekte fayda var. *Cebelü*lerin toplumsal arka planının bu kadar afaki kalması dönemin kaynaklarında bu kişilere dair derli toplu bir bilginin olmayışından ileri gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu askeri yapının güçlü olduğu 15-16. yüzyıllarda sistematik bir şekilde tutulmuş *mufassal*, *icmal*, *timar-ruznamçe*, *derdest*, *yoklama* gibi defterlerde dirlik sahiplerinin isimleri ve gelirlerini oluşturan sosyoekonomik kaynaklara dair önemli bilgiler mevcutken, onların yanlarında getirmeleri gereken *cebelü*leri

katışsız bir zümrenin mensupları olarak yansıtan Koçi Bey gibi kişilerin fikirlerinden etkilendiği söylenebilir. Karşılaştırma için bkz. Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, ed. Seda Çakmakcıoğlu (İstanbul: Kabalcı, 2007). s. 32-36.

⁸ Özellikle Mustafa Akdağ’ın çalışmasında aristokrat Türkler ve onlarla hareket eden halkın oluşturduğu “kamu leşkeri” (halk ordusu) ile devşirme ordusu karşıtlığı çok rahat fark edilebilmektedir.

⁹ Feridun M. Emecen, “Cebelü,” in *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1993). s. 189. Emecen’in altını çizdiği bu avantajasında babası dirlik sahibi olmayan ama seferlerde kendini ispatlayan bütün dirlik adayları için geçerlidir. Emecen’in vurgulamadığı başka bir faktör bu görüşü savunmak için daha anlaşılır olurdu. Kanuna göre dirlik sahiplerinin ölümleri ya da bir şekilde görevden çekilmeleri durumunda dirlik edinme hakkı onun çocuklarına hatta kardeşlerine geçirdi. Dolayısıyla, tecrübeli bir oğul ya da kardeşin dirlik sahibi olarak savaş meydanlarında boy göstermeden önce bu tarz bir talim sürecini geçirmiş olmaları gayet akla yatkın durmaktadır. Ancak kanun, bu kişilere tecrübeli olma şartı koşmamaktadır. Hatta, babaları öldüğünde bazıları çok küçük yaşta oldukları için, sefere katılacak yaşa gelinceye kadar yerlerine seferlere bir *cebelü* göndermeleri şartıyla kendilerine timar tevcih ediliyordu.

¹⁰ Pal Fodor, “Ottoman Warfare, 1300–1453,” in *The Cambridge History of Turkey, Vol 1: Byzantium to Turkey, 1071–1453*, ed. Kate Fleet (Cambridge: Cambridge University Press, 2009). ss. 201-2.

¹¹ Melek Delilbaşı and Muzaffer Arkan, *Hicri 859 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*, vol. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001). Bir örnekte (s. 121) dirlik sahibinin, ikisi Müslüman olmuş Balkan yerlisi, ikisi azat edilmiş eski köle olmak üzere dört *cebelü*sünün bilgileri bulunurken; diğer bir örnekte (s. 206) bir Gayrimüslim *cebelü*nün kaydı vardır. Bu notlar bir genelleme yapmak için yeterli olmamakla birlikte somut bir kanıt sunmaları dolayısıyla oldukça anlamlıdır.

tanımamıza olanak verecek sistematik kayıtlar nerdeyse yok denecek kadar azdır. Bu boşluğu doldurmak adına önemli bilgiler ihtiva eden, dirlik sahipleri ile onların adamlarını gösteren, günümüze ulaşabilmiş türünün birkaç örneğinden birisi, muhtemelen en eskisi ve en teferruatlısı olan bir yoklama defteri ise öyle anlaşılıyor ki daha önce ya fark edilmemiş ya da incelenmeye değer bulunmamıştır. Söz konusu defterin analizine dayanan bu çalışma, eyalet ordusunun en büyük kütesini oluşturan *cebelülerin* toplumsal kaynağını daha somut bir temelde aydınlatmaya çalışacaktır.

KAYNAK VE YÖNTEM

Bahsi geçen yoklama defteri, hepsi de Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan 14 adet¹² defter parçasından meydana gelmektedir. Öncelikle, birbirinden oldukça farklı içeriklerle kaydedilen bu parçaların aynı defterin parçaları olduğu sonucuna nasıl varıldığına açığa kavuşturulması, araştırma süreci ve bu süreç sonucunda elde edilen bulguların güvenilirliği konusunda kimi soru işaretlerini ortadan kaldıracaktır.

En başta tespit edilen defterin en büyük parçası olan TS.MA.d 2204 Rumeli Vilayeti'ndeki 17 sancağın (liva) bilgilerini ihtiva etmektedir. Sancaklar numaralandırılmış olduğundan defterdeki eksik kısımlar kolayca fark edilebilmektedir. 4 numaraya en küçük sıra sayısına sahip Karlılı ile 20 numaralı İlbasan livaları defterin en sonunda olup sadece ilk sayfaları mevcuttur. Defterde en başta kaydedilen Agriboz livasının numaralandırılmış ilk sayfası dâhil sancakbeyi adamlarını gösterir kısımlarının eksik olduğu, ayrıca bu sancakla Silistre ve Semendire sancaklarına ait kimi sayfaların birbirlerine karıştığı rahatlıkla fark edilebilmektedir. Bu da defterin parçalandığı, baştan ve sondan eksik olduğu, eldeki sayfaların da birleştirilirken yanlış ciltlendiğini göstermektedir. Buna dayanarak Karlılı'nin eksik olan kısmıyla birlikte baştan 3 livanın eksik olduğu çok rahatlıkla söylenebilirken, sondan İlbasan'la birlikte daha kaç sancağın eksik olduğunu kestirmek ise ek bir çabayı gerektirmektedir. Bu anlamda tesadüfen tespit edilen benzer bir muhtevaya sahip Bosna ve Trhala livalarına ait birkaç sayfalık bir parçanın (TS.MA.d 5532) her ne kadar aynı yoklamaya ait olduğu ilk etapta ispat edilemese de defterin kayıp parçalarının arşivde bir yerlerde olabileceği fikrini doğurmuştur. Buradan hareketle derinleştirilen araştırma neticesinde benzer muhtevaya sahip diğer 12 parça bulunmuştur. Bu parçalardaki verilerin esas parçanın kayıp kısımlarıyla birebir örtüşmesi parçaların aynı deftere ait olduğunu şüpheye yer vermeyecek şekilde göstermektedir. Özellikle bazı livaların numaralandırılmış olan ilk sayfalarının bulunan yeni parçalarda mevcut olması oldukça önemlidir. Nihayetinde tespit edilen en yüksek sıra numarası 26 olup Alacahisar livasına aittir. Ancak tüm parçalardan elde edilen liva sayısı 25'tir. Bu da en az bir livanın bilgisinin halen kayıp olduğunu göstermektedir. Eldeki verinin toplam verinin ne kadarı olduğuna dönük bir tahminde bulunmak için bu kayıp kısımların hangileri olduğunu tespit etmek önemli olacaktır.

Bu eksikliğin tespiti için öncelikle Rumeli Vilayeti'nin ne kadar livadan meydana geldiğini tespit etmek gerekmektedir. Fakat vilayetin sınırları her daim sabit

¹² TS.MA.d 2204; TS.MA.d 4175; TS.MA.d 4195; TS.MA.d 4199; TS.MA.d 4431; TS.MA.d 4755; TS.MA.d 4927; TS.MA.d 5531; TS.MA.d 5532; TS.MA.d 5535; TS.MA.d 6807; TS.MA.d 6811; TS.MA.d 7506; TS.MA.d 10645. Bu 14 parçanın dışında Maraş Sancağına ait TS.MA.d 8533 kodlu bir başka defter parçası da yine çok büyük bir ihtimale aynı yoklamaya aittir.

kalmadığından; iŖe, defterin tam olarak hangi tarihte yazılmıŖ olduğunun tespit edilmesiyle baŖlamak daha doğru olacaktır. Ancak ne yazık ki, eldeki hiçbir parçada herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. 1976 yılında kaleme aldığı bir makalesinde söz konusu defterin Bosna sancağına ait olan bir parçasını (TS.MA.d. 4175) yayımlayan Ahmed S. Alićić, parçanın 1526 yılında düzenlenmiŖ olan Mohaç seferi yoklamasına ait olduğunu ileri sürmüŖse de¹³ defterdeki muhtevanın tahrir kayıtlarıyla mukayese edilmesi, bu iddianın doğru olmadığını net bir Ŗekilde ortaya koymaya yetmektedir. Nitekim, yoklama defterindeki veriler 1520'lerin sonlarından baŖlayıp 1530'da tamamlanan tahrirlerin sonuçlarıyla uyuŖmaktadır.¹⁴ Daha da önemlisi, bu tahrirlerin sonucunda hazırlanan bazı icmal defterlerinde 1532 yılının baŖına kadar dirliklerde meydana gelen kimi güncellemelerin not edildiği; incelenen yoklama defterindeki verilerin de dirliklerin bu güncel halini yansıttığı anlaŖılmaktadır.¹⁵ O halde yoklamanın Mohaç Seferi'ne değil, 1532 ya da daha sonraki bir tarihte giriŖilen baŖka bir sefere ait olması gerekir.¹⁶ Bu anlamda Kanuni Sultan Süleyman'ın 5 Mayıs 1532 (19 Ramazan 938)¹⁷ tarihinden itibaren Kutsal Roma İmparatoru Ŗarlken üzerine giriŖtiđi *Alman Seferi* en muhtemel aday olarak durmaktadır.

Söz konusu Alman Seferi sırasında yaŖanan bazı olaylar bu çalıŖmada incelenen defterin bu seferin yoklaması olduğunu kesin bir biçimde ispatlamaktadır. Seferin Ruznamesi (günlüğü)¹⁸ sefer dönüŖünde padiŖahın 13 Rebiyülevvel 939 (23 Ekim 1532) tarihinde Sirem civarında bir yoklama yaptırdığını yazmaktadır. Ancak kanıtlar bu yoklamanın sefer dönüŖü değil sefere gidildiği bir zamanda tutulduğuna iŖaret etmektedir. Örneğin bazı sipahilerin kayıtlarının yanında hasta oldukları için Semendire ya da Belgrad'da kaldıkları notu düŖülmüŖtür.¹⁹ Bu notlar, ordunun Belgrad'ı geçtikten sonra yoklamaya tabi tutulduğuna iŖaret etmektedir. Sefer günlüğünden, padiŖahın Rumeli askeriyeye 7 Temmuz'da (23 Zilkade 938) Belgrad'ı geçip, Sirem Ovası'nda kamp kurduğunu, ertesi gün de Anadolu askerinin gelip kampa katıldığını ve ordunun burada 6 gün boyunca kaldığını öğreniyoruz. Bu kampta önemli bazı toplantılar ve planlamalar yapılırken, konumuz açasından önemli bir hadise gerçekteŖmiŖtir. BegŖehri eski sancakbeyi olan Karloğlu Sinan'ın iki oğlu ile bir sipahi, yolda yeniçerilerin koyunlarının

¹³ Ahmed S. Alićić, "Popis Bosanske Vojske Pred Bitku Na Mohaću 1526. Godine," *Prilozi za orijentalnu filologiju* 25 (1976).

¹⁴ Örneğin, TT.d. 171 (İzvornik); TT.d. 160 (Vidin); TT.d. 135 (Semendire); TT.d. 420 (Agriboz); TT.d. 108 (Tırhala) tahrir defterleriyle karŖılaŖtırılabilir. Bu defterler sadece tarih tespiti için değil, yoklama defterinde oluŖan deformasyonlar neticesinde silinen bazı bilgilerin anlaŖılması açasından da önemli olmuŖtur.

¹⁵ Buna dönük somut bir örnek vermek gerekirse, Agriboz livasında bulunan Cafer Kethüda isimli birisinin üzerine kayıtlı 50.609 akçe değerindeki zeamet 28 Cemaziyülevvel 938 (17 Ocak 1532) tarihinde yeni eklemelerle birlikte 60.609 akçe olmuŖtur. Bkz. TT.d. 420, s. 29. Söz konusu zeamet değerini bizim defterde de bu güncel haliyle kaydedilmiŖtir. Bkz. TS.MA.d. 2204, s. 1. Bunun dıŖında yoklama defterindeki bilgiler Tırhala sancağına ait 1530 tarihli TT.d. 108 icmal defterindeki kayıtlarla karŖılaŖtırılabilir.

¹⁶ Defterin bir sefer sırasında tutulan bir yoklama olduğuna Ŗüphe yoktur. Her livanın (sancağın) kayıtlarından sonra "*niyamedegân de sefer-i hümayun*" baŖlıđı altında sefere gelmeyenler kaydedilmiŖtir. Yine bazı dirlik sahiplerinin yanına düŖülen notlarda sefere katılmayanların mazeretleri not edilmiŖtir.

¹⁷ Hammer ve daha sonra aynı konuda yazan tarihçiler bunu 25 Nisan olarak vermektedir. Türk Tarih Kurumu'nun sitesindeki tarih çevrime kılavuzu da aynı tarihi vermektedir. 25 Nisan Jülyen takvimine göre dir. Oysa, bugün Gregoryen takvim kullanıldığından doğrusu 5 Mayıs olmalıdır. Bkz. Joseph von Hammer - Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, vol. 3 (İstanbul: Üçdal NaŖriyat-Sabah, 1994). s. 93.

¹⁸ Seferin günlüğü için bkz. Ibid. ss. 285-291; M. Akif Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29, no. 1 (2014). Celalezâde Salih Çelebi, *Târih-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman [Kanunî Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi (1532)]* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016).

¹⁹ TS.MA.d. 2204, ss. 11b, 151b.

çaldıkları gerekçesiyle 12 Temmuz'da (28 Zilkade) bu kampta idam edilip başları ibretlik olsun diye sırkaların ucunda gezdirilmişti.²⁰ Yoklama defterinde, Tırhala sancağında "Kurd bin Sinan Beg-i Karlı" adlı bir sipahinin yanında "maktul" ibaresi bulunmaktadır.²¹ Bu kişi kuşkusuz günlükte zikredilen kişilerden birisidir. Dirlik sahipleri kendi adamlarıyla birlikte kaydedilirken Kurd'un *timarı* 7.572 akçe olmasına rağmen adamlarının isimleri kaydedilmemişti. *Timarın* bu şekilde kaydedilmesi, ibarenin yoklamadan sonraki bir zamanda konulmadığını, yoklamanın bu olaydan sonra alındığını göstermektedir.

Yoklamanın tarihinin tespiti için bir diğer önemli olay da bu sefer sırasında Kasım Bey adlı bir Osmanlı akıncı beyinin ölümüdür. Batıya giden ordu Viyana'ya epey yaklaşmasına rağmen güneye yönelerek dağlık bir alandan doğuya doğru gerisin geri dönüşe başladığı sırada, Kasım Bey'in komuta ettiği bir grup akıncı, yağma için ordudan ayrılarak başka bir yöne sapınca düşman pususuna düşmüş; böylece söz konusu komutan dâhil birçok kişi ölmüştü. Dönemin tarihçileri söz konusu kişinin akıncı beyi Mihaloğlu Mehmed Bey'in voyvodası olduğunu yazmaktadır.²² Mihaloğlu Mehmed yoklama defterinde Niğbolu sancakbeyi olan Mehmed'le aynı kişidir. Söz konusu kişinin adamları arasında iki tane Voyvoda Kasım olmasına rağmen listenin en başında kaydedilen Kasım bu olayda adı geçen kişi olmalıdır. Bu defterde kaydı olduğuna göre demek ki defter onun ölüm tarihinden önce tutulmuştur.

Bu iki olaydan yola çıkarak yoklamanın Sirem'de bulunan Ösek civarında yapıldığını söyleyebiliriz. Ordu 27 Temmuz günü bu menzile gelmiş burada da Rumeli *timarlı* ordusunun en son bölüğü olan Bosna sancağı askerleri orduya katılmıştır. Bosna sancakbeyi Hüsrev Bey defterde kayıtlı olduğuna göre yoklamanın bu aşamada ya da sonraki bir aşamada yapılmış olması gerekmektedir. Burada birkaç gün kalınmış olması, ayrıca burasının düşman topraklarına girmeden önceki son kamp yeri olması burayı yoklama için en uygun mekân yapmaktadır. Buna göre defterin tarihi 27-30 Temmuz tarihleri arasında olmalıdır.

Defterin tarihi tespit edildiğine göre, defterin kaybolan parçaları hakkında daha iyi bir fikir sahibi olunabilir. Bu yoklamadan yaklaşık bir yıl sonra tutulan bir kayıтта Rumeli vilayetindeki sancaklar ve her bir sancakta ne kadar *timar* ve *zeamet* olduğu yazılmaktadır.²³ İki defter karşılaştırıldığında, 1532 sefer yoklamasında Prizrin livası ile İskenderiye, Vulçitrin ve Prizrin Eflaklarını gösterir iki bölümünü eksik olduğu görülmektedir. Bu iki bölüme ilk sayfası hariç gerisi eksik olan İlbasan Livası da eklenebilir. Bunun yanında, Paşa, Tırhala, Karlili, Bosna, Ağrıboz, Hersek, Çirmen, Kızılca Msellemleri ve Alacahisar livalarına ait bazı sayfaların da eksik olduğu tespit edilebilmektedir. Her bölümünü sonunda sancağa ait yekn hesaplamaları verildiğinden bazı livaların kayıp kısımlarını net bilebiliyoruz. Bu yekn kısmının kayıp olduğu sancaklar için 1533 defterindeki toplamları referans alınmıştır. Ancak 1533 defterinde

²⁰ Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi.", s. 177.

²¹ TS.MA.d. 10645, s. 25b.

²² Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)* (İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı). s. 359; Davut Erkan, "Matrakçı Nash'un Süleymân-Nâmesi (1520-1537)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005). s.181; İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, vol. 1 (İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1968). s.91.

²³ TSA.MA.d. 734. Bu defter daha önce Barkan tarafından neşredilmiştir. Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılna Ait Bir Bütçe Örneği," s. 674.

sancakbeylerine ait bilgiler mevcut olmadığı için, kimi sancakbeyinin eksik adamları için icmal defterlerindeki dirlik büyüklükleri üzerinden bazı hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 1. 1532 Alman Seferi Yoklamasının Özet Muhtevası

Sıra	Liva	Mevcut Sayfa	Dirlik Sahibi			Dirlik Sahibi Cebelüsü			Sancakbeyi	
			Mevcut	Gelmeyen	Toplam	Mevcut	Noksan ²⁴	Mevcut	Gelmeyen	Cebelü
(1)	Paşa	40	901/2.032	91/91	992/2.123	899/4.794	98/314	(1)		575/(643) ²⁵
2	Tırhala	44	776	4	780/912*	1.151/(1.353)	172	1		231
3	Bosna	57	540	217 ²⁶	757	1.446	2	1		991 ²⁷
4	Karlıili	15	126	7	133	211	20	1		93/139
5	Agriboz	17	175	28	203	350	40	1		139/312
6	Silistre	18	164	37	201	302	23	1		192
7	Ohri	29	359	40	399	364	67	1		200
8	Vulçitrin	22	276	17	293	329	61	1		114
9	Gelibolu	2	18	7	25	21	5		1	-(252)
10	Semendire	45	731	4	735	1.205	133	1		782
11	Niğbolu	27	323	16	339	830	65	1		408
12	Mora	60	716	122	838	878	370	1		256
13	Vidin	31	347	17	364	557	40	1		404
14	İskenderiye	23	213	25	238	316	69	1		272
15	Yanya	25	438	30	468	540	127	1		230
16	Köstendil	48	970	36	1.006	1.060	308	1		166
17	İzvornik	6	119	1	120	97	39		1	-(123)
18	Cingane	2	4		4	6	5	1		102
19	Avlonya	32	621	64	685	886	156	1		236
20	İlbasan	1			-124*	-(175)		1		49/(113)
(21)	Hersek & Eflakan	20	352(398)	48/48	400/446*	361/(457)	113	(1)		61/145
22	Vize	6	74	8	82	94	13	1		87
23	Çirmen	4	40/98	15/15	55/113	76/113	31/42		1	-(112)
(24)	Prizrin				-281*	-(396)		(1)		-(99)
(25)	Kızılca Müsellem	2	7	2	9	12	4	(1)		45/122
26	Alacahisar	21	394		394/691*	665/(1.166)	85	1		165
(27)	Eflakan				-77*	-(108)		(1)		-(45)
	Mevcut Toplam	597	8.684	836	9.520	12.656	2.046	19	3	5.798
	Tahmini Toplam		10.642	1.025	11.667	17.967	2.903	24	3	6.941

Boş sayfalar hariç 597 sayfadan oluşan defterde 27.999²⁸ kişiye dair bilgiler bulunmaktadır. Defterin tam olması halinde tahmini olarak 36.602 kişilik bir listenin olduğu hesaplanmıştır.²⁹ Bu da mevcut parçalardan elde edilen verinin esas bütünüdür.

²⁴ Kanuna göre sefere getirmeleri gereken sayıdan daha az *cebelü/gulam* getiren dirlik sahiplerinin yoklamada tespit edilen eksikliklerini ifade etmektedir.

²⁵ İbrahim Paşa'nın adamlarını gösteren ilk bir iki sayfa eksiktir. Yekûn toplamının olduğu yer yıprandığı için sadece baştaki 6 rakamı seçilmektedir. Demek ki Paşa'nın adamları 600 ile 699 kişi arasındadır. Normalde böyle bir durumda ortalama olarak 650 kişi kabul edilebilir. Ancak yaptığım hesaplamalar vezirler için gelirin ortalama 2.500 akçesine bir *cebelü* düştüğünü göstermektedir. Buna göre, İbrahim Paşa'nın TS.MA.d 544 defterinde belirtilen 1.606.259 akçeli geliri için 643 hesaplanır ki bu rakam zikredilen aralığın ortalarına yakın olması dolayısıyla anlamlıdır.

²⁶ Bosna livasını gösteren kısım sonradan eksik gibi durmaktadır. Burada sefere gelemeyen sipahilerin kaydı bulunmaktadır. Tüm sipahilerin toplamı TSA.MA.d. 734'deki toplamın üzerinde olduğu için bir eksiklik varsa bile bunun çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁷ Bosna Sancakbeyinin adamları defterde 1.040 olarak hesaplanmıştır. Ama defterdeki kayıtlı kişi sayısı 991'dir. Bu fark bazı sayfaların kayıp olduğunu düşündürse de bunu hesap hatası olarak kabul ediyoruz. Çünkü defterin kayıtlı göz önünde bulundurulduğunda, tek bir sayfanın bile kayıp olması yaklaşık 130 gibi bir fark yaratacağıdır. Oysa fark o kadar büyük değildir.

²⁸ Defterde yanlışlıkla iki kere yazılan dirliklerin düzeltilmesinden sonraki toplamdır. Yoksa defterde kayıtlı kişi sayısı daha fazladır.

²⁹ Eksik olan dirlik sahipleri ve onların adamlarının bir kısmı defterdeki yekûn hesaplarından temin edilmiştir. Geri kalanlar (* işaretiyle gösterilen) 1533 tarihli TS.MA.d 734 defterindeki dirlik sahipleri rakamları kullanılarak hesaplanmıştır. İlbasan sancakbeyinin eksik adamları defterdeki gelirlerine göre hesaplanırken, defterde olmayan Prizrin sancakbeyinin geliri için TT.d.92; Eflakan ve Kızılca Müsellem beyleri için TS.MA.d 8303 kullanılmıştır.

yaklaşık %76 gibi bir oranına tekabül ettiği anlamına gelmektedir ki bu, Rumeli vilayetinin *timarlı* ordusunun sağlıklı bir istatiksels analizini yapmak için gayet makul bir orandır. Ancak buna girişmeden önce defterdeki verinin doğasına yakından bakmak gerekir. Böylece defterin başta sorulan soruya sunacağı yanıtın sıhhati biraz daha net görülebilecektir.

Bir data setinin sıhhatini belirleyen en önemli faktör datanın güvenilirliğidir. Elbette diğer bazı belgelerle yapılan karşılaştırmalar ve bu sayede belli bir tarih belirleyebilmenin mümkün olması verinin bir gerçekliğe tekabül ettiğini kanıtlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, belgede kaydedilen kişilerin 1532’de sefere katılan gerçek kişiler olduğuna şüphe yok. Ancak her tür veride olabileceği gibi kaydı tutanın kasti çarpıtmaları ya da sehven yaptığı hataların olabileceği de akılda tutulmalıdır. Nitekim bu tarz hataların varlığını tespit edebiliyoruz. Aşağıda Kâtib Ahmed adlı kişinin aşağıdaki kaydında olduğu gibi kimi dirlikler birden fazla kez yazılmıştır. Aynı şekilde belli bir dirlik sahibine ait adamların da birden fazla kez yazıldığı örnekler mevcuttur.

Tablo 2. Agriboz Livasında İki Kere Kaydedilmiş Bir Dirlik³⁰

Timar-ı Kâtib Ahmed bin Hamza Subaşı	Timar-ı Kâtib Ahmed bin Hamza Subaşı
Karye-i Ayoyanıtabi-i Avlonar, hasıl: 7.650	Karye-i Ayoyanıtabi-i Avlonar, hasıl: 4.650
Cafer, Frenk, Gulam	Cafer, Frenk, Gulam
Musa, Arab, Gulam	Musa, Arab, Gulam

Normalde sağlıklı bir istatistiki analiz için elbette bu tarz tekrarların temizlenmesi gerekmektedir. Ancak yapılan diğer bazı tekrarlar bu örnekteki kadar basit durmamaktadır. Örneğin Paşa Livasına ait bir dirliğin tekrar yazılışında görüldüğü gibi hasılatı (gelir), dirliğin baş-köyünün bağlı olduğu nahıye ya da hatta *cebelüler* farklıymış gibi kaydedilmiştir.³¹ Bazı diğer örneklerin tespiti ise neredeyse imkânsıza yakındır. Örneğin Semendire sancakbeyinin adamlarını gösteren 782 kişilik listede art arda yazılan dokuz ismin bir başka sayfada aynı sırayla tekrarlandığı tespit edilmiştir.³² Bunların aynı kişiler olduğuna şüphe yok. Ancak bu durumun matematiksel zorluğuna kişileri tanıtan bilgilerin her iki listede farklı verilmesi de eklenince böyle bir tespitin ne kadar zor olacağı daha iyi anlaşılacaktır.

Bu tarz tekrarlar, defterin düzenleme biçimi ve yöntemi hakkında ipuçları vermektedir. Yukarıda örneği verilen Kâtib Ahmed’in yoklamada iki kere kaydedilmesi

Bunların yanında Rumeli eyaletinin tam potansiyelini görebilmek için Rumeli’de hasları olan ancak defterde olmayan vezir ve üst düzey bürokratları da hesaba katmak gerekir. Bu görevlilerin adamlarının sayısı (1.341 kişi), TS.MA.d 544 defterindeki gelirlere göre hesaplanmıştır. Bu hesaplara göre 1532 yılında Akdeniz ve Tuna nehrindeki donama hizmetiyle görevlendirildiklerinden bu seferde yer almayan Gelibolu, İzvornik ve Çirmen sancakbeylerinin adamları ile Rumeli’de hasları olan vezirler, kadiasker, defterdarların adamları dâhil Rumeli’nin *timarlı* ordusunun toplam mevcudu 37.943 kişi olup Almanya seferine katılanlar 35.085 kişidir. Eksiklerin de tamamlanması halinde ise Rumeli Ordusunun 1530’lardaki ideal büyüklüğü 40.846 kişi olarak hesaplanır.

³⁰ TSA.MA.d. 2204, ss.50, 52.

³¹ TSA.MA.d. 10645, s. 17’de kayıtlı aynı timarın iki farklı yazılışında görüldüğü gibi isimler dışında neredeyse diğer tüm bilgiler farklıdır.

Timar-ı Hüseyin bin Hasan, Karye-i Girçesiye tabi Selanik, hasıl: 3.959.

Cebelü: Hasan bin Bayezid; Şirmerd bin Abdullah; Karagöz bin Abdullah

Timar-ı Hüseyin bin Hasan, Karye-i Girçesiye tabi Timurhisarı, hasıl: 3.956.

Cebelü: Hasan, Selanik; Şirmerd, Selanik; Karagöz, Selanik

³² TS.MAD.2204, s. 38b, 39b.

esasnda icmal defterinde aynı kişinin iki kere yazılmasıyla alakalıdır.³³ Semendire sancakbeyinin adamlarından dokuz kişinin tekrarı ise yoklamanın temize çekildiğine yorulabilir. Nitekim sancaklar arası kayıt yöntemlerinin birbirinden farklı olması, her sancağın önce yoklanıp sonra tek defter olacak şekilde temize çekildiğini göstermektedir. Bu da demek oluyor ki, önce sancakların icmal defterlerindeki dirliklerin kayıtları çıkarılıp her dirlikteki *cebelüler* onların altına kaydedilmiş, sonra da tüm kayıtlar birleştirilmişti.

Eğer söz konusu tekrarlar kayıtlar kopyalanırken ortaya çıkan hatalarsa, nasıl oluyor da aynı kişiler ilk yazılışında bir özellikleriyle, ikinci yazılışlarında daha başka özellikleriyle kaydedilmişti? Örneğin bir kişi bir yerde etnik kökeniyle kayıtlıyken başka bir yerde sadece baba ismiyle ya da statüsüyle kayıtlı olabilmektedir. Bu farklılığının bir nedeni kişinin taşıdığı kimi statünün bazı toplumsal gruplarla özdeşleştirilmesiyle alakalı olabilir. Bu yüzden de kâtip, bir kaydı kopyalarken birinden diğerine çok rahatlıkla geçiş yapabilir. Örnek vermek gerekirse, eğer bütün Macarlar savaş esiri kölelerse, kâtip *cebelü* için köle ya da Macar yazabilir veyahut babası için Abdullah yazabilir. Bu türden anlamlı bir ilişkinin tespiti elbette kişilerin toplumsal arka planını anlamak açısından çok önemli olurdu. Diğer bir olasılık ise, esas kayıtlarda kişilerin birden fazla özelliği mevcutken temize çekerken kâtiplerin bu özellikleri daha aza düşürme isteğiyle alakalı olabilir. Nedeni ne olursa olsun, burada kişiler hakkında maksimum bilgiye ihtiyaç duyan bir araştırma için esas can alıcı soru neden çoğunlukla kişilere ait iki vasfın birden kullanılmadığıdır. Zira bu durum, araştırma açısından defterin en büyük zaafını oluşturmaktadır.

Kişiler hakkında bilgilerin sınırlı tutulmasının en temel nedeni her bir kişinin defterde kapladığı alanla alakalıdır. Genelde her bir kişi için en fazla üç satırlık bir alan ayrılmış, ancak iki satırlık bilgiyle iktifa edilmiştir. Bu sınırlandırma defterin optimal kullanımını için tercih edilmiş olabilir. Öbür taraftan, sefer esnasında yetkililer için mühim olan onların gerçekte kim olduğundan ziyade gerçek birer kişi olup olmadıkları ile onların oluşturduğu askeri kuvvetin büyüklüğü olacağından, bir hilenin önüne geçmek ya da gerçeğe vakıf olmak için gerekli en asgari bilgiyle yetinmek, kuşkusuz daha kısa sürede daha çok kişinin kaydedilmesi bakımından oldukça pratik bir yöntemdir. Tüm bu kaygıların bu araştırma açısından doğurduğu en mühim yöntemsel zorluk, kişiyi tanıtıcı her bir özelliğin sadece sınırlı sayıdaki örnek için kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin kiminin dinini biliyorken, etnik kökenini bilmiyoruz; babasının adını öğrenirken diğer ikisini kaybediyoruz. Bu nedenle de araştırmanın önündeki en temel problem eksik kalan verinin nasıl tamamlanacağı ve bu tekrarlanan verinin kullanılıp kullanılmayacağı meselesidir.

Aslına bakılırsa, bu farklılıklar ve hatalar verinin istatistiki güvenilirliğini düşürse de veriyi daha iyi anlamak adına oldukça işlevseldir de. Birbirinin yerine ikame edilen kavramlar boşlukları doldurmak için kullanılacaktır. Öbür taraftan her ne kadar sayıları çok fazla olmasa da daha sağlıklı bir sonuç için, sağladıkları farklı bilgilerin muhafaza edilmesi kaydıyla, tekrar eden dirlikler istatistiki analize dâhil edilmeyeceklerdir. Ancak

³³ Buradaki kayıtlar dirliklerin kaydedildiği icmal defterindeki kayıtlarla karşılaştırıldığında, bu dirlik sahibinin iki yerde kaydı olduğu görülmektedir. Muhtemelen, yoklama defterindeki iki kaydı nedeni bundan ileri gelmektedir. Ayrıca ikinci kayıttaki dirlik miktarının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. O halde ilk kaydı analize dâhil etmemek gerekir. Aynı dirliğin TT.d. 420, ss.47, 129'daki kayıtlarıyla karşılaştırılabilir.

bu tekrarlar dirlik sahiplerinin adamlarıyla sınırlıysa bunların elenmesi çok doğru olmayacaktır. Zira iki dirliğin aynı olup olmadığını kanıtlamak iki kişinin aynı olup olmadığını kanıtlamaktan daha kolaydır. Yukarıda zikredilen dokuz kişinin art arda aynı şekilde verilmesi bir uç örnektir. Sayı düştükçe bunların birer tekrar olmaktan ziyade birer tesadüf olma olasılığı artmaktadır. Örneğin bolca kullanılan Mehmed ve Ali isminin art arda gelme olasılığı çok fazladır. Hatta bu tekrarların her birinde ilkinin Arnavut ikincisinin Bosnalı olarak kaydedilme olasılığı bile çok yüksektir.

Diğer bir yöntemsel zorluk verinin standart olmamasıyla alakalıdır. Her sancağın hatta aynı sancak içinde değişik türdeki dirliklerin kayıt yöntemi birbirinden farklılık arz ettiği için kavramları yerli yerine oturup, standartlaştırılmış bir veri elde etmek incelikli bir çabayı gerektirmektedir. Kayıtların her sancak için farklı titizlikte tutulması, genelin istatistiğinin belli bir sancağın istatistikleriyle karşılaştırılmasıyla daha iyi sonuçlar elde edilebileceği fikrini vermektedir. Örnek vermek gerekirse, bir sancakta kişilerin baba ismi daha fazla kaydedilirken diğer birinde statüleri daha çok kaydedilmiştir. Bazılarında kişilerin memleketleri, diğer bazılarında ise etnik kökenleri daha çok kaydedilmiştir. Bazı sancaklarda dirlik sahiplerinin adamları hiyerarşik örgütlenmeyi yansıtabilecek bir şekilde kaydedilirken, diğer bazılarında daha gelişigüzel kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla her bir örnek bir diğer örneği daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir ya da birbirini tamamlayabilir. Bu bağlamda parçaların (sancakların) birbirleriyle ya da bütünlükle karşılaştırılması kullanışlı bir yöntem olacaktır.

CEBELÜLERİN KÖKENİ

1532 Alman seferi yoklamasında *cebelü*lerin %41,3'ü (7.622 kişi) belli bir etnik grubun ismiyle; %33'ü (6.093) ise belli coğrafya ya da idari birim (memleket) ismiyle kaydedilmişlerdir. Bu ayırmadaki en büyük sorun, *cebelü*ler arasında en kalabalık grubu teşkil eden Bosnalı olmanın (3.258 kişi) bir etnik kimlik mi yoksa Bosna Sancağının sakini şeklinde mi ele alınması gerektiği konusunda ortaya çıkmaktadır. Burada izlenecek yöntem bunu etnik köken olarak kabul etmek şeklinde olacaktır. Bunun dışında isimlerinin yanında "Bosna" yerine Bosna sancağındaki bir nahiy/kaza ismi yazan 48 kişi ise memleketi bilinenler kategorisine dâhil edilmiştir. İkinci bir sorun ise bazı etnik grup adlarının isim yerine kullanılmasıdır. Örneğin 4 kişi herhangi bir isim yazılmadan Arnavud olarak bir memleket ismiyle birlikte kaydedilmiştir. Bunun benzeri bir şekilde bir kişi Arab ve bir kişi de Tatar şeklinde yazılmıştır. Muhtemelen bu kişiler için herhangi bir şahıs ismi yazılmaya gerek duyulmadan etnik kökenleri kaydedildi. Yine de bu istisnalar şahıs ismi olarak kabul edilip etnik kimlikleri bilinmeyenler olarak analize dâhil edildi.

Tablo 3. Etnik Kimliğiyle Kaydedilen *Cebelü*ler

Etnik Kimlik	Sayı	Genel %	Etnik Kimlikle Kaydedilenler içinde %
Bosna	3.258	17,7	42,7
Arnavud	1.726	9,4	22,6
Macar/Üngürüs/Hungar	552	3,0	7,2
Hırvat	482	2,6	6,3
Arab (Afrikalı)	393	2,1	5,2
Rum/Urum	333	1,8	4,4
Eflak/Ulah	248	1,3	3,3
Rus/Moskova	172	0,9	2,3
Serf	156	0,8	2,0
Çerkes	143	0,8	1,9
Türk/Türkmen/Yürük	39	0,2	0,5
Frenk-Efrenki-Efrenk	37	0,2	0,5
Bulgar	21	0,1	0,3
Nemçe/Alaman	18	0,1	0,2
Abaza	14	0,1	0,2
Tatar	6	0,0	0,1
Cüdi	5	0,0	0,1
Gürcü	5	0,0	0,1
Ermeni	4	0,0	0,1
Kürd	4	0,0	0,1
Çeh	3	0,0	0,0
Boğdan	2	0,0	0,0
Kızılbaş	1	0,0	0,0
Belli Olmayan	10.832	58,7	
Toplam	18.454	100,0	

Etnik kimliğiyle kaydedilenler arasında neredeyse %43 gibi bir orana tekabül eden Bosnalılar, Arnavutlarla birlikte %65 gibi bir oranı oluşturmaktadır. Devletin son dönemlerine kadar askeri sınıfın en önemli bileşenlerinden birisini oluşturan bu iki halk, merkezi ordu olan kapıkulları için en çok devşirilen grupların başında gelmekteydiler. Bu tablo söz konusu bu iki grubun aynı zamanda *timar* ordusunun da önemli bir bileşeni olduğunu ortaya sermektedir. Rumlar, Sırlar ve Eflakların bir kısmı Osmanlı tebaası olup *cebelü*ler arasında kaydolun diğer önemli Balkanlı etnik gruplardır. Diğer kalabalık gruplar olan Macarlar, Hırvatlar, Afrikalılar, Ruslar, Çerkesler ve Frenkler ise daha çok savaş esiri ya da köle pazarlarında alınan kölelerdi. Bu yüksek oranlara mukabil *cebelü*ler arasında Müslüman halkların temsili oldukça düşüktür. En kalabalık grubu oluşturan Türkler (Türk, Türkmen, Yürük) etnik kimliği kaydedilenler arasında sadece %0,5'lik küçük bir oranı oluşturmaktadırlar.

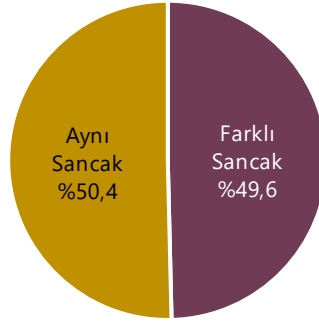
Kişilerin memleketleri kimi zaman bir eyalet ismiyle, kimi zaman bir sancak, kaza ya da nahiye hatta kale ismiyle belirtilmiştir. Bu kadar çok varyantın bir anlam taşıması için bunların yerinin tespit edilmesi gerekir. Bu yüzden bunlar buldukları sancaklarla tasnif edildi. Ancak burada başka bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Kimi yer isimleri o dönemde henüz Osmanlı'nın herhangi bir sancağına bağlı değildi. Örneğin Tuna nehrinin kuzey yakasına düşen daha sonra Budin ya da Temeşvar Beylerbeyliği altında örgütlenecek bazı yerlerde 1532'de henüz Osmanlı sancak idaresi teşkil edilmiş olmasına rağmen o yer isimleriyle kaydedilen *cebelü*ler bulunmaktadır.

Tablo 4. Memleket İsmiyle Kaydedilen *Cebelüler*

Sancak	Sayı	Genel %	Memleket İsmiyle Kaydedilenler içinde %
Paşa	1.397	7,6	22,9
Mora	552	3,0	9,1
Niğbolu	410	2,2	6,7
Alacahisar	407	2,2	6,7
Semendire	384	2,1	6,3
Yanya	356	1,9	5,8
Vidin	310	1,7	5,1
Köstendil	307	1,7	5,0
Tırhala	289	1,6	4,7
Hersek	227	1,2	3,7
Silistre	216	1,2	3,5
Ohri	162	0,9	2,7
İskenderiye	149	0,8	2,4
Vulçitrin	123	0,7	2,0
Agriboz	117	0,6	1,9
İzvornik	71	0,4	1,2
Çirmen	66	0,4	1,1
Avlonya	62	0,3	1,0
Vize	50	0,3	0,8
Bosna	48	0,3	0,8
Diğer	393	2,1	6,4
Belli Olmayan	12.358	67,0	
Grand Total	18.454	100,0	

Memleket olarak en çok kaydedilen 20 sancağın gösterildiği bu tabloda dikkat çekici bir nokta, bütün sancakların Rumeli tarafında olmasıdır. Aslına bakılırsa *cebelüler* genelde dirliklerin olduğu yere yakın bölgelerden geldikleri için Rumeli ordusunda Rumelililerin daha fazla *cebelü* hizmetinde bulunmaları anlaşılır bir şeydir. Nitekim, *cebelülerin* memleketi olarak belirtilen sancaklarla hizmetinde oldukları sipahilerin dirliklerinin buldukları sancaklar eşleştirildiğinde %50 civarının memleketlerindeki dirliklerde kayıtlı olduğu görülmektedir. Arnavud, Rum, Bulgar, Sırp gibi yerel etnik grupların da çoğunlukla yaşadıkları sancakta *cebelü* oldukları düşünöldüğünde bu oranın daha da yüksek olduğu görülecektir. Bu tablo, dirlik sahiplerinin *cebelü* ihtiyacının bir kısmını dirlikleri dâhilindeki köylü nüfustan temin ettiklerine yorulabilir. Ancak, veriler daha detaylı bilgi sunmadığı için kendi sancaklarında *cebelü* olanların ne kadarının hizmetinde buldukları sipahilerin dirliklerine ait köylerde yaşayan köylüler olduğunu tahmin etmek zordur. Yine de defterin onların dirlik sahipleriyle olan akrabalık bağına dönük sunduğu bazı bilgiler, bir fikir edinmek için yararlı olabilir. Fakat, çok az kişi için bu türden bir ilişkiyi ortaya koyabiliyoruz: Tüm *cebelüler* içinde 17 kişi kardeşlerinin, 64 kişi de babalarının hizmetinde kaydedilmişlerdir. Hepsinin akrabalıklarının not edilmediği varsayıldığında potansiyel baba-oğul ilişkisi için baba isimleriyle dirlik sahibinin isimleri örtüşenlere bakılabilir. Bu durumda olan kişi sayısı da 77'dir. Bu sayıya belki *cebelü* adı altında sefer sırası olan ortağın adı yazılan bazı *benevbet* (ortaklı) *timarlar* da dâhil edilebilir. Çünkü genelde bu tarz ortaklıklar iki ya da daha fazla kardeş arasında olmaktadır. Yani kardeş sayısını biraz daha fazla hesaplasak bile dirlik sahipleriyle

*cebelü*ler arasında en fazla %1 gibi bir soy ilişkisi iddia edilebilir ki bu, çok da kayda değer bir oran değildir.

şekil 1. *Cebelü*lerin Memleketleri ve Görev Yerleri

Bu dönemdeki etnik dağılımı gösteren Ömer Lütfi Barkan'ın çizdiği harita incelendiğinde, yukarıdaki listede olan sancaklar içinde Paşa livasının doğu bölgeleri hariç tüm sancaklarda Müslüman nüfusu Gayrimüslim nüfustan daha azdır.³⁴ Anadolu tarafında ise bunun tersi bir şekilde Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğunu varsayabiliriz. Dolayısıyla memleketleri buldukları coğrafi konuma göre Rumeli ve Anadolu (İstanbul dâhil) olarak iki bölge altında topladığımızda *cebelü*lerin toplumsal kökenine dönük bir fikir edinilebilir. Bu doğrultuda hareket edildiğinde *cebelü*lerin %97'sinin Rumeli, %3'ünün ise Anadolu tarafından geldikleri ortaya çıkmaktadır. Bütün etnik grupların eşit bir şekilde *cebelü* olabileceği varsayıldığında bu grafikten yola çıkarak *cebelü*lerin çok büyük bir kısmının Gayrimüslim kökenli olduğu iddia edilebilir. Öbür taraftan, Akdağ'ın iddiasından hareketle Rumeli'de yaşayanlar içinde Müslümanların ya da Türklerin bu konuda daha istekli olmuş olabilecekleri iddiası bu noktada bir karşıt argüman olarak öne sürülebilir elbette. Etnik kökene dönük bu görüşün çok da doğru olmadığını ortaya koymakla birlikte diğer bazı verilerle bu iddia daha farklı yönlerden sınanabilir.

CEBELÜLERİN DİNİ ARKA PLANI

1532 yoklamasında *cebelü*lerin mensubu oldukları dinler çoğunlukla kaydedilmemiştir. Bu konuda Semendire Livası bir istisna teşkil eder. Ancak bu sancakta da sadece %7,4'nün (133 Müslim, 15 Gayrimüslim) dini kaydedilmiştir. Buna neden gerek duyulduğu belli değildir. Kayıt görevlisinin mantığını çözmek çok yararlı olabilirdi ancak kayıtlarda buna imkân verecek belli bir sistematiklik yoktur. Bir mantık varsa bile istisnalar ya da yapılan bazı hatalar bir genelleme yapabilmek imkânını zora sokmaktadır. Örneğin, bazı dirliklerde Müslim olarak kaydedilenler dışında hepsi belli bir etnik kimlikle kaydedilmişlerdir. Bu kayıtlardan Müslüman kökenli kişileri esirlerden ve kölelerden ayırmak istedikleri anlaşılabilir. Ancak diğer kayıtlarda din; kişinin statüsüne, memleketine, baba ismine, hatta lakap ya da ikinci ismine alternatif olarak kaydedilmiştir. Aynı dirliğin iki farklı kaydında görüldüğü üzere bir kayıttaki Müslim olarak yazılanlar diğer kayıttaki Bosnalı, Zagralı (Paşa Livası) hatta *gulam* (köle)³⁵ olarak kaydedilmiştir.

³⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Bir İşkân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," in *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, ed. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000).

³⁵ Mehmed adlı sipahinin 5.288 akçelik timarı için bkz. TSA.MA.d. 2204, ss. 59b, 60. Burada bir yanlışlık yapılmışa benziyor. Zira bir Müslümanın köle olması toplumsal pratik açısından çok uygun durmamaktadır. Muhtemelen ikinci kayıttaki Ahmed ve Mehmed adlı *cebelü*lerin yeri, dolayısıyla bilgileri, yanlışlıkla değiştirildi.

Kişilerin dinine dönük yeterli kayıtların olmaması isimler üzerinden bir analizi zorunlu kılmaktadır. Müslim ve Gayrimüslim isimler birbirinden ayırt edilebildiğinden en azından Müslüman olmayan askerler rahatlıkla görülebilir. %63'ünün Semendire sancağında kayıtlı olduğu Gayrimüslim isimler toplam isimler içinde ancak %1 gibi bir orana tekabül etmektedir. *Cebelü*lerin sayısı çok daha fazla olmasına karşın dirlik sahipleri arasında Gayrimüslimlerin oranı daha fazladır. Bunun birinci nedeni Gayrimüslim siphahilerin dirliklerinin büyük oranda *cebelü* ıkaramayacak kadar küçük olmasındır. İkinci bir neden ise bazı istisnalar dışında Müslüman dirlik sahiplerinin *cebelü*lerinin de Müslüman (isimli) olması gerektiğiyle alakalıdır.

Tablo 5. Cebelüler ve Dirlik Sahipleri Arasında Gayrimüslim ve Müslim İsim Dağılımı

	<i>Cebelü</i>		Dirlik Sahibi	
	Sayı	%	Sayı	%
Gayrimüslim	94	0,5	218	2,3
Müslim	18.333	99,5	9.321	97,7
Toplam	18.427	100	9.441	100

Görüldüğü gibi *cebelü*ler, %99'un üzerinde bir oranda Müslüman bir isimle kaydedilmişlerdir. Burada sorulması gereken soru bunlardan ne kadarının Gayrimüslim bir kökenden geldiğidir. Siphahiler arasında Gayrimüslim olup ihtida edenler için *nev-müslim* ya da *Müslim-i nov* (yeni Müslüman) tabiri fazlaca³⁶ kullanılmasına karşın *cebelü*ler arasında bir istisna³⁷ hariç bu tabir kullanılmamaktadır. Bunun temel sebebi öyle anlaşılıyordur ki, İslam hukukunda *ihitida* (mansızken ya da başka bir dine mensupken İslam'a geçmiş) ve *abd* (*gulam, kul, köle*) kavramlarının tařıdđı anlamla alakalıdır. Her ne kadar Osmanlı tarihçileri Müslüman adıyla kaydedilen her eski Gayrimüslim için kolaylıkla *ihitida* tabirini kullansalar da *ihitida* kavramı bir anlamda rızayı barındırmaktadır. Siphahiler bir *timar* almak için İslam dinine geçebilirlerdi ya da İslam'ı kabul ettikleri için ödül olarak dirlik alabilirlerdi. Ancak savaş esirleri, satın alınan köleler ve devşirmeler "*abd*" statüsünde oldukları için babalarının isminin "Allah'ın kölesi" anlamına gelen Abdullah olarak kaydedilmesi diğer İslam toplumlarında olduğu gibi 16. yüzyıl Osmanlısında da önemli bir adetti.³⁸ Kölenin rızası söz konusu olmadığından sahibinin inisiyatifine bağlı olarak ismi aynı kalabilir ya da değiştirilebilir, inancına müdahale edilebilir ya da serbest bırakılabilir. İsimlerin neredeyse tamamının Müslüman isimleriyle kaydedilmesi sahiplerin bu konuda çok da toleranslı olmadıklarını göstermektedir.³⁹

Tablo 6. Baba isimleri Abdullah olan Cebelü ve Dirlik Sahipleri

Baba Adı	<i>Cebelü</i>	Dirlik Sahibi	Toplam
Abdullah	1.603	43	1.646
Diğer İsimler	1.299	4.159	5.456

³⁶ 151 dirlik sahibi *nev-müslim* olarak kaydedilmiştir. Bu da dirlik sahiplerinin %1,7'sine karşılık gelmektedir.

³⁷ Hersek Livasında kayıtlı Yeniçeri İlyas'ın Kurd isimli adamı *Müslim-i Nov* şeklinde kaydedilmiştir. TSA.MA.d. 4755, s. 3b.

³⁸ Victor L. Mnage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehemed II," in *Documents from Islamic Chanceries*, ed. Samuel M. Stern (Oxford: Bruno Cassirer, 1965). s. 112. Sadece baba ismi olarak değil şahıs ismi olarak kullanılan Abdullah da çoğunlukla kişinin Gayrimüslim kökenine işaret etmektedir. Bu defterde kullanılan Abdullah isminin en az %98 oranında Gayrimüslim kökene tekabül ettiğini hesaplayabiliyoruz.

³⁹ Gayrimüslim bir ada sahip olan *cebelü*lerin büyük bir çoğunluğu (%77) Gayrimüslim dirlik sahiplerinin adamlarıdır. İsmi Müslüman ismi olup babasının ismi Gayrimüslim olan *cebelü* ise 1 kişi olarak tespit edilmiştir.

Bilinmeyen	15.554	5.343	20.897
Toplam	18.454	9.545	27.999

Baba ismi Abdullah olan *cebelü*lerin baba ismi kayıtlı olanlar arasındaki oranı %55 iken; dirlik sahiplerinde bu oran %1'dir. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta etnik kimliği kayıtlı olanlardan sadece 18 kişi (2 Arab, 6 Arnavud, 7 Bosnalı, 1 Macar, 1 Rus ve 1 Tatar); memleketi belli olanlardan ise 262 kişinin baba ismi Abdullah olarak kaydedilmiştir. Demek oluyor ki Abdullah ismi daha çok etnik kökeni ya da memleketi kayıtlı olmayan 4.712 *cebelün*ün kökenine ışık tutmaktadır. Bu kategoride yer alıp baba adı Abdullah olan 1.366 kişinin oranı yaklaşık %29 olarak hesaplanır. Elbette Gayrimüslim kökenli *cebelü*lerin oranı bunun çok üzerindedir. Etnik kökeni ya da memleketi belli olanların baba isimlerinin kaydedilmemesi tamamıyla sancakların daha önce bahsedilen kaydedilme tekniğiyle alakalıdır.

Diğer önemli bir nokta, memleketleri belli olanlar içinde baba ismi olarak Abdullah'ın en çok Alacahisarlılar için kullanılmasıdır. Babası Abdullah olup memleketi belli olan 262 kişiden 177'si (%67,6) Alacahisarlıdır. Etnik kompozisyonuna bakıldığında Alacahisar'ı komşuları olan Vidin, Semendire gibi sancaklardan ayıracak çok da bir fark görünmüyor. Şöyle ki, bu sancakta diğerlerinden daha fazla oranda Gayrimüslimin yaşadığını ya da oraya daha fazla Gayrimüslim kölenin getirildiğini düşünmeye sevk edecek hiçbir durum yoktur. Bu farklılık tamamen Alacahisar sancağını kaydeden ekibin stiliyle alakalıdır. Kayıtları düzenleyenler hem Abdullahları daha özenli yazmış hem de Alacahisarlıları daha itinalı kaydetmişti. Alacahisar sancağı kayıtlarında baba ismi belli olan *cebelüler* (546 kişi) içinde babası Abdullah olanların (328 kişi)⁴⁰ oranı %60,1'dir. Alacahisar'ı kaydeden memurun Abdullah'ları yazma konusunda daha titiz davrandığı düşünülürken *cebelüler* içinde Gayrimüslim kökenlilerin oranının minimum %60 olması gerekir. Bu konuda titiz kaydedilen diğer bir sancak olan Köstendil'de de benzer bir oran çıkmaktadır. Söz konusu sancakta bu oran %58'dir.⁴¹ Bulunan bu oranları her zaman için asgari oranlar olarak kabul etmek gerekir çünkü, baba ismine alternatif başka kayıtların da onların Gayrimüslim kökenlerine işaret edebildiği hatırlanmalıdır. Örneğin etnik kimlikler üzerinden bir analiz yapıldığında Alacahisar'da %88,9 Gayrimüslim kökenli çıkarken; iki veri birleştirilerek hesaplandığında ise bu oranın %64,2 olduğu görülmektedir.

CEBELÜLERİN TOPLUMSAL STATÜLERİ

Kişinin toplumsal saygınlığı kişisel yetenek ve vasıflarla alakalı olabilir ama çoğunlukla kişinin içinde doğduğu sınıf, mensubu olduğu etnik grup ya da ait olduğu dini inanın bir göstergesidir. Diğer bir deyişle kişinin toplumsal statüsüne atfedilebilecek bir simge onun toplumsal arka planı ya da kökeni hakkında önemli ipuçları sunabilir. Örneğin Osmanlı toplumunda köle olmak çok büyük bir oranda kişinin Gayrimüslim kökenine işaret eder. Zira İslam iktidarında ümmetten olmayan yani Müslüman olmayan herkes

⁴⁰ Bu 328 kişinin 177'si Alacahisarlı, 65 ise başka memlekette adamları.

⁴¹ Okuyucu, burada Gayrimüslimlerin sayısını abartmak için en yoğun iki sancağı seçildiğini düşünebilir. Ancak bu data üzerine çalışanlar şunu rahatlıkla görecektir: Nasıl ki Semendire'de baba isimlerinin yerine daha çok etnik kökenleri ya da dini kimliklerinin kaydedilmesi tercih edilmişse, bu sancaklarda da daha çok baba isimleri tercih edilmiştir. Alacahisar sancağının bu konudaki diğer bir titiz noktası ise, kişinin bir özelliği yerine iki özelliğinin daha fazla kullanılmasıdır. Semendire'de sancağı belli olanların genelde baba ismi kaydedilmemişken, Alacahisar'da her ikisinin de kaydedilme oranı daha fazladır.

aslında potansiyel bir köledir. Buradan hareketle, defterde bir kısım *cebelün*ün köle anlamına gelen *gulam*, *kul*, *abd*, *itk*, ya da *itk-ı abd* gibi vasıflarla kaydedilmesi araştırmaya temel olan sorunun yanıtı için önemli bir kanıt teşkil edebilir.⁴² Ancak Victor L. Ménage'ın devşirmeler üzerine ortaya koyduğu çalışmada haklı olarak belirttiği gibi, "kul" kavramının sözlük anlamı köle olsa da Osmanlıda "hizmetkâr" ya da "memur" gibi bir anlama gelecek şekilde kullanılmaktaydı.⁴³ Bu da kavramın askeri bir statüye karşılık geldiğini düşünmeye sevk eder. Sırf bu doğru olsa bile neden bu kavramın kullanıldığını; bu kavramın kişinin toplumsal konumu ya da kökenine işaret eden esas bağlamından ne kadar kopmuş olabileceğini sorgulamak konumuz açısından elzem olacaktır.

İncelenen defterin en önemli yanlarından biri "gulam" kavramının "ulufe" ya da "nöker" kavramıyla örtüşmeyecek şekilde kullanılmasıdır. Bazı *cebelüler* *gulam* olarak kaydedilirken diğer bazıları da *ulufeli* (*ulufei*) ya da *nöker* şeklinde kaydedilmişlerdir. Buradaki kavramsal tezatlığı, bu üç terimin aynı dirlik içinde kullanılma biçiminden anlayabiliyoruz. *Gulam*ların kaydedildiği bir dirlikte ya yalnızca *nöker*ler ya da yalnızca *ulufeliler* olabilir. Diğer bir deyişle *ulufeli* statüsünde olanlarla *nöker* statüsünde olanlar hiçbir zaman aynı dirlik içinde kaydedilmemişlerdir. Bu da ulufe ve *nöker*in birbirinin yerine kullanıldığını, *gulam*ın da bu ikisinden farklı anlama gelecek şekilde kullanıldığını göstermektedir. Zaten iki kere yazılan bir dirlik bunu şüpheye mahal vermeyecek şekilde kanıtlamaktadır.

Tablo 7. Niğbolu Sancağında Bir Çavuşun Dirliği ve Cebelülerinin Farklı İki Kaydı⁴⁴

Zeamet-i Ali Çavuş	Zeamet-i Ali Çavuş
An çavuşan-ı dergâh-ı âli	An çavuşan-ı dergâh-ı âli
Mehmed, <i>Gulam</i>	Mehmed, Bosna, <i>Gulam</i>
Hüsrev, <i>Gulam</i>	Hüsrev, Arnavud, <i>Gulam</i>
Ali, <i>Gulam</i>	Ali, Bosna, <i>Gulam</i>
Ahmed, <i>Gulam</i>	Ahmed, Macar, <i>Gulam</i>
Nasuh, <i>Nöker</i>	Nasuh, Ulufe
Hızır, <i>Nöker</i>	Hızır, Ulufe
Seydi, <i>Nöker</i>	Seydi, Ulufe
Ahmed, <i>Nöker</i>	Ahmed, Ulufe
Karagöz, <i>Nöker</i>	Karagöz, Ulufe

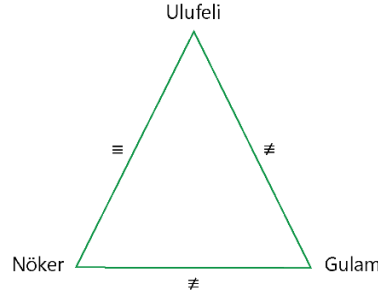
Buradaki esas soru anlamları birbirinden oldukça farklı olan kavramların birbirine karşıt ya da özdeş kullanılmasının nasıl izah edileceğidir. Örneğin, Moğolca kökenli bir terim olan *nöker* Osmanlı öncesi Moğol ya da Türk devletlerinde askeri bir sınıfa karşılık gelirken; buna mukabil kullanılan Arapça kökenli bir kelime olan *ulufe*, Osmanlı askeri terminolojisinde özellikle kapıkulu askerlerine üç ayda bir ödemesi yapılan bir tür günlük ücret anlamında kullanılıyordu. Bu iki terimi dışlayan *gulam* ise yine Arapça kökenli olup köle ya da hizmetkâr demek oluyordu. *Gulam* köle anlamına geldiği gibi özellikle kapıkulu birlikleri (sultanın özel birlikleri) için toplanan Gayrimüslim tebaanın çocukları için kullanılıyordu. Buradaki tuhaflık, normalde kapıkulları ulufe alırken bu defterde

⁴² En çok kullanılan kavram olduğu için makalede hepsinin yerine *gulam* kullanılacaktır.

⁴³ Victor L. Ménage, "Some Notes on the "Devshirme", " *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29, no. 1 (1966). s. 66.

⁴⁴ TS.MA.d. 2204, ss. 74-74b.

ulufeli olmanın *gulamlığı* dışlaması, öbür taraftan da *nökerin* de normalde geleneksel savaşıllara karşılık gelirken burada *ulufeli* olarak gösterilmesidir.

Şekil 2. Ulufeliler, Nökerler ve Gulamların Kavramsal İlişisini Gösterir Diyagram

Terimlerin bu şekilde kullanılması bazı mantıksal önermeler üzerinde düşünmemizi gerektirir. Birincisi, eğer *gulam* toplumsal bir statüye tekabül ediyorsa, *ulufeli* ve *nöker* olmanın da başka bir toplumsal statüye tekabül etmesi gerekir. İkincisi, eğer ulufe burada gerçekten askerlere verilen bir maaş türüyse, *gulamların* ya paralı olmadığı ya da ulufe dışında bir maaş aldıkları anlamına gelir. Üçüncüsü eğer *nöker* bir askeri statüye karşılık geliyorsa, *gulamların* da başka bir askeri statüye karşılık gelmesi gerekir. Son olarak eğer ulufe ve *nöker* özdeş bir şekilde kullanılıyorsa ya iki taraf tümünden ya da kısmi olarak özdeş olması gerekir. Bu önermeler beraberinde aynı zamanda yanıtlanması gereken bir dizi soru ortaya koymaktadır: Birincisi *nöker*ler bir toplumsal statüye tekabül ediyorsa o zaman bu askerlerin toplumsal kökeni nedir? İkincisi, *gulamlar* ulufe almıyorlarsa bunlar nasıl geçiniyorlardı? Üçüncüsü, *gulam nökere* alternatif askeri bir statüye, bu statünün askeri organizasyon içindeki yeri nedir? Son olarak, eğer *nöker* ve *ulufeliler* özdeşse, tüm *ulufeli cebelüler nöker* miydi?⁴⁵

Defterdeki dikkat çekici bir ayrıntı hemen hemen tüm *nöker*lerin çavuşların adamı olarak kaydedilmesidir.⁴⁶ Her bir sancakbeyi ve daha üst rütbeli görevlinin emrinde bir ya da daha fazla çavuş bulunmasına rağmen *nöker* sahibi olan bütün çavuşların merkeze (*dergâh-ı âli*) bağlı görev yapan görevliler olması diğer bir dikkat çekici ayrıntıdır. Bu durumun bir tesadüf olmadığı, çavuşluğun özel bir görev olduğu, *nöker* kullanımının da daha ziyade çavuşluk rütbesinin taşıdığı özel bir anlamla alakalı olduğu bellidir. Bu iddiayı destekleyecek bir husus, bazı sancaklarda çavuş kayıtlarının bilhassa diğer zemet ve *timarlardan* farklı kaydedilmesidir. Şöyle ki, sıradan *zeamet* ve *timarlarda* dirlik sahiplerinin adamları ya *cebelü* ibaresi altında ya da hiçbir ibare konulmadan doğrudan isimleriyle kaydedilmişken; çavuş dirliklerinde bu kişiler ısrarla “*merdüman*” ya da “*hizmetkâran*” ibaresi altında kaydedilmişlerdir.⁴⁷ Bu şekildeki kullanım çavuşlarla üst düzey yöneticiler arasındaki bir ortak noktanın varlığını düşündürmektedir. Zira sancakbeylerinin maiyeti neredeyse her zaman “*merdüman*” ibaresi altında

⁴⁵ Bu soruyu tersinden sormuyoruz çünkü geniş bir kesim *ulufeli* olarak kayıtlıken *nöker* sadece küçük bir grup için kullanılmıştı.

⁴⁶ Defterde toplamda 33 *nöker* kaydı vardır. 31 *nöker*, dirlikleri Avlonya, Köstendil ve Niğbolu sancaklarında olan 7 çavuşun üzerinde kaydedilmişken; geriye kalan 2 *nöker* Çirmen sancağında sahibinin biri kâtip birisi herhangi unvanı belli olmayan 2 dirlik sahibi üzerine kayıtlıdır. Son iki kişinin çavuş olarak kaydedilmemesi onların çavuş olmadıkları anlamına gelmezken; birisinin kâtip olarak kaydedilmesi, kâtiplerle çavuşları görev gereği bir paydada buluşturan ortak bir noktaya alakası olması da bir ihtimaldir. Her hâlükârda bu durumun Çirmen livasının kayıt tutma tekniğiyle alakası olduğu kesindir.

⁴⁷ Bosna sancağında neredeyse tüm dirliklerde *cebelü* yerine *merdüman* kavramı kullanılmıştır. Bu yönüyle de bir istisnadır.

kaydedilmiştir. Sancakbeyleri için bunun bir kural olması, maiyetlerinde sıradan savaşçılar (*cebeluler*) dışında çeşitli gevleri haiz kişilerin varlığıyla alakalı olsa gerek. Buradan yola çıkararak *nokerliğin* sıradan *cebelulerden* ayrı bir statu olduğu sonucuna varabiliriz. Eğer durum böyleyse bu farklılığın salt askeri bir gev farklılığıyla mı alakalı olduğu yoksa kişilerin toplumsal statüleriyle mi alakalı olduğunun sorgulanması gerekir.

Osmanlıların ilk döneminde *nokerler* nemli bir rol üstlenirken 1630'lara gelindiğinde bunların yerine sekban birliği kurulmuş olduğundan,⁴⁸ bu isim Osmanlı askeri teşkilatında neredeyse kaybolmuştu. Terim, bu dönemde daha ziyade Osmanlı idaresine 1514-16 yıllarında katılan bölgelerde,⁴⁹ özellikle de Kürtler arasında, sipahilerle onların çocuklarını kastedecek şekilde kullanılıyordu.⁵⁰ Bu ilişkiden yola çıkararak *nokerlerin* Anadolu'nun doğusundan gelen bir kısım asker olduğu, en azından bunların Müslüman kökenli oldukları iddia edilebilir belki. Ancak defterde bunu destekleyebilecek bir kanıt bulunmamaktadır. Zira hiçbir *nokerin* ne baba ismi ne etnik kimliği ne de geldiği memleket bellidir. *Nokerler* hakkında tek bildiğimiz şey olan isimleri ise onları diğer *cebelulerden* ayıracak bir noktaya işaret etmemektedir. Yine de söz konusu bölgelerdeki bu yaygın kullanımına rağmen defterdeki *noker* teriminin esasında bizzat Balkanlardaki *ma'zul* (belli bir dönemde dirliği olmayan/dirlik bekleyen) sipahi ve onların çocuklarına karşılık kullanıldığına dair çok daha mühim bir kanıt vardır. Rumeli Eyaleti, kanunnamesinde, dirlik bekleyen sipahilerin ve sipahi çocuklarının başka dirlik sipahilerine *noker* ya da *ulufeci* yazılmaması gerektiğini emretmektedir.⁵¹ Bu emirde *noker* ve *ulufeci* terimlerinin birlikte kullanılması bilhassa anlamlıdır. Emir özetle, bazı dirliksiz sipahilerin ya da sipahi çocuklarının dirlik sahibi birilerinin yanında ulufe karşılığında *cebelu* yazılmalarına izin verilmemesi; ancak *martolos*, *alay* ve *karavul* gibi hizmetlerde görev alabileceklerini bildirmektedir. Buradaki alay göreviyle avuşların sefer sırasında alayları belli bir düzende tutma vazifesinin⁵² kastedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna göre de defterde kayıtlı *nokerlerin* belli bir ücret karşılığında avuşların alay hizmetinde çalışan *ma'zul* sipahi ve onların çocukları olduğunu iddia edebiliriz. Tabii burada bir hususu hatırlatmakta yarar var. Söz konusu emir açıktır ki baba ya da kardeşlerinin emrinde *cebelu* olarak kaydedilenleri kapsamamaktadır. Zira bu türden kişilerin olduğuna yukarıda zaten değinilmişti.

⁴⁸ Zerrin Gnal, "Noker," in *TDV İslām Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007). s. 216.

⁴⁹ Noker terimin geçtiği birçok kanunnamede "*noker ve nokerzade sipahi ve sipahizade demek olur şarklu arasında*" gibi bir açıklama bulunmaktadır. Bu ibarenin geçtiği kanunnameler ve ilgili bölümler incelendiğinde Buradaki şarklı ifadesinin daha ziyade Kürtlere karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 5 (İstanbul: Fey Vakfı, 1992). "Bayburd Livası Kanunnamesi" (s. 509); "Bayburd Livası Kanunnamesi: Tafsil-i Cebelyan'ı Tife-i Ekrd" (s. 523); "Vilayet-i Çemişgezek Kanunnamesi" (s. 531). "Erzurum-Pasin Kanunnamesi", (s. 536). "Kemah Kanunnamesi", (s. 556). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 7 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994). "Harpurd Kanunnamesi", (s. 544). Bazı diğer belgelerde Ağrı, Ayntab, Basra ve şhrizor aşiret askerleri için kullanıldığı görülmektedir. Bkz. TS.MA.e 757-29; A.DVN.MHM.d. 1-1630; A.DVN.MHM.d. 5-65, 857. 1630 yıllarına ait bir kayıta ise Anadolu Eyaletinde sancakbeylerinin emrinde bir kısım *nokerin* olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰ Terimin ekseriyetle bu bölgede kullanılıyor olması Moğol İlhanlı Devletinin bir kalıtması olsa gerek. İlhanlılar nüfuz kaybedip Osmanlı kendi askeri teşkilatını iyice rafine ederken, 1514 yılında Osmanlı denetimine geçen bölgede Osmanlı için görece köhnemiş bir kavramın daha canlı bir şekilde kullanılıyor olması anlaşılır bir şeydir.

⁵¹ "*Amma yoklanan ma'zller ve sipahi-zdeler kimesnenin nokeri veya ulufecisi kendi kolayında yriyenler olmamak gerekdir. Martoloslarda ve alaylarda ve karavullarda ve sir hizmetlerde mlzemetde olmak gerekdir.*" Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 6 (İstanbul: Fey Vakfı, 1993). s. 359.

⁵² mit Koç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde avuşluk Teşkilatı," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12, no. 2 (2002). s. 411.

Böylelikle, ulufenin kapıkullarının yanında *cebelülere* de verilen bir ücret olduğunu iddia etmiş olmakla kalmıyoruz; bütün *ulufelilerin* teknik olarak *nöker* olmadığını da söylemiş oluyoruz. O halde diğer *ulufeli* olanların kim olduğu henüz yanıt bulunmuş değildir. Dönemin ordusunu tanıtan Nicolae Jorga, 3 aylık peşin ödenen günlük 4 akçe tutarındaki ücretin “ayaktakımından” birçok insan için “büyük bir fırsat” olduğunu belirtmektedir. Jorga’ya göre buna rağbet o kadar çoktur ki, kadıaskerin gözetimindeki askere alma alanlarına birçok kişinin müracaat ettiğini, bu şekilde askere alınanların 40 bin kişilik bir askeri güç teşkil ettiğini belirtir.⁵³ Jorga, bu askeri birliği dirlik sahiplerinin oluşturduğu ordunun dışında sayar. Buna göre, ordudaki düzensiz birlikler 40 bin kişilik Rumeli ordusuna denk, 30 bin kişilik Anadolu ordusundan⁵⁴ fazladır ki, bu da çok makul durmamaktadır. Birincisi, bu kadar kalabalık bir düzensiz ordunun koordinasyonunun sağlanmasının güç olacağı muhakkaktır.⁵⁵ İkincisi, bu kadar düzensiz bir birliğin yaklaşık 14,5 milyon akçe tutan 3 aylık savaş masrafı döneminin en disiplinli askerlerinden olan 8 bin yeniçerinin yıllık ücretine denktir ki bu çok verimli bir uygulama olmazdı.⁵⁶ O halde bu *ulufeli* düzensiz ordunun aslında *ulufeli cebelülerle* aynı grup olduğunu varsaymak daha mantıklı olacaktır. Diğer bir deyişle, *ulufeli cebelülerin* önemli bir kısmının, kiralanan yoksul köylü ve kentliler, özgür olmuş ancak geçimlik bir yaşam kuramamış eski köleler, dervişler gibi maceraperestler, toplumda şu ya da bu nedenle dışlanmış kimi marjinaler olduğu söylenebilir.

Ulufelilerle gulamlar arasında belli bir ast-üst ilişkisi tespit edilememiştir. *Gulam*lar yüksek mevkilere gelip *ulufeli* ve *gulam* statüsündeki kişilere amir olabildikleri gibi, *ulufeli* bir amirin hizmetlisi de olabilirler. Bu durumda, kişinin emri altında çalışan birisinin ulufe alırken kendisinin almaması mümkün olmaz. Zaten *gulamların* belli bir ücret aldığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin Bosna Sancakbeyinin adamları arasında kayıtlı olan kapıcı başı (*serbevvabin*) Celal, bir *gulam* olup emrinin altında 4 Hırvat *gulam* ve 6 Bosnalı kaydedilmiştir.⁵⁷ Aynı kişinin başka bir yerdeki kaydından Bosna’da 4.551 akçelik bir *timar* tasarruf ettiğini görüyoruz. Bu defa söz konusu Celal, hepsi de *gulam* olan 3 Hırvat *cebelünün* efendisi olarak kayıtlıdır.⁵⁸ Ancak bu husus, bütün *gulamların* dirlik aldığı gibi bir genellemeye götürülemez. Zira çok küçük bir dirliğe sahip bir kişinin *gulamının* dirlik tasarruf etmesi söz konusu olamaz. O halde *gulamların* bir kısmının gerçek anlamda köle olup ulufe ya da dirlik alamadıklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sadece üst rütbelilere hizmet edebilen başarılı *gulamlar* bu türden düzenli gelirlere sahip olabilirlerdi. Yine de askeri sistemin mantığı gereği maaşsız kölelerin de düzensiz de olsa sahiplerinin dirlik gelirinden ya da ganimetlerden belli bir hisse ya da sahibinin gücü oranında harçlıklar aldığı varsaymak yanlış olmayacaktır. O halde, *gulam-ulufeli* tezatlığının esas nedeni bunların belli bir askeri statüye karşılık gelmesi

⁵³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Erhan Afyoncu, trans. Nilüfer Epçeli, vol. 2 (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009). s. 297.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Jorga ordudaki disiplini anlatırken, sefere giderken koca ordudan “tek bir gürültü ve tek bir ses çıkmıyordu” der. Ibid. Bu ifade abartılı olsa da ordunun oldukça disiplinli hareket ettiği doğrudur. 40 bin kişilik bir düzensiz orduyla bunu sağlamak imkânsıza yakındır.

⁵⁶ Uzunçarşılı’ya göre 16. Yüzyılın başlarında en çok ulufe alanların gündeliği 5 akçeyi geçmezdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, vol. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988). s. 412.

⁵⁷ TS.MA.d. 4175, s. 10b.

⁵⁸ TS.MA.d. 5535, s. 4.

değil, belli türden ücretlere karşılık gelmesidir. Ama bu gerçeklik *gulamların* belli bir toplumsal konuma karşılık geldiği fikrini dışlamaz.

Defterde *gulam* olarak yazılanların *cebelü* kanununa göre dirlik sahiplerinin belli hallerde temin etmeleri gereken *gulamlar* ya da *oğlanlar* olduğu ilk etapta akla gelebilir. Ancak *sipahilerin* kanunen getirmeleri gereken *gulam/oğlanların* *cebelülerden* farklı olarak *hizmetkâr* adı altında kaydedildiği birçok örneğin olması, defterde kullanılan *gulam* (kul) teriminin sözü edilen kanundaki terimle alakalı olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁹ Defterde görüldüğu üzere hem *cebelüler* hem de *gulam/oğlanlar ulufeli* ya da *gulam* statüsünde olabilmektedir. O halde bu defterde *gulam* olarak kaydedilen kişilerin kimler olduğu sorusu hala yanıt bulmuş değildir. Bu bağlamda kavramların istatistiksel bir analizini yapmak daha işe yarar olacaktır. Defterde kayıtlı *cebelülerin* %12,8'i *gulam* olarak kaydedilmişken, *ulufelilerin* oranı %2,5'tir. Yalnızca bu türden statüleri yazılı olanlar içindeki oranlarına bakıldığında ise *gulamların* oranının %83,8; *ulufelilerin* oranının ise %16,2 olduğu görülür.

Tablo 8. *Gulam ve Ulufelilerin Dağılımı*

Statü	Sayı	Toplam %	Statüsü belli olanlar içindeki %
<i>Gulam</i>	2.366	12,8	83,8
<i>Ulufeli</i>	431	2,3	15,2
<i>Nöker</i>	28 ⁶⁰	0,2	1,0
Belli olmayan	15.629	84,7	
Toplam	18.454	100,0	

Bu oranlara ne gibi bir anlam atfedeceğimizi belirlemek için bu verileri eldeki diğer bazılarıyla eşleştirmemiz gerekir. *Gulam* olarak kaydedilenlerin neredeyse yarısının etnik kimliğini biliyoruz. Etnik kimlikleri incelendiğinde, beklendiği gibi Müslüman halklar olan Cündiler,⁶¹ Kızılbaşlar, Kürtler, Tatarlar ve Türklerden bir kısmı *ulufeli* olmasına karşın hiçbiri *gulam* olarak kaydedilmemiştir. Daha da ötesi, İstanbul dâhil, Anadolu tarafındaki sancaklardan gelen hiç kimse *gulam* olarak kaydedilmemiş; bunların içinde statüsü belli olan 9 kişinin hepsi de *ulufeli* diye kaydedilmiştir. Böylelikle, *gulam* tabirinin Gayrimüslim kökene ya da devşirmeliğe işaret ettiğini daha rahat bir şekilde iddia edebiliriz.

Tablo 9. Etnik Kimliğe Göre *Gulam ve Cebelü* Oranları

Etnik Kimlik	<i>Gulam</i>	<i>Nöker</i>	<i>Ulufeli</i>	Boş	Toplam
Abaza	3			11	14
Arab	179		5	209	393
Arnavud	254		151	1.321	1.726
Boğdan				2	2

⁵⁹ Kayıtların birçoğunda *cebelüler* ve *gulam/oğlanlar* ayrı yazılmasa da Karlıli, Silistre, Yanya ve Avlonya sancaklarında *gulamlar* hizmetkâr altında ayrı yazılmışlardır. Özellikle Avlonya sancağındaki kayıtlar oldukça mühimdir.

⁶⁰ Kayıt tekrarı olan 5 kişi dâhil edilmemiştir.

⁶¹ Memlûklarda savaşıclara *cünd* denildiği bilinmektedir. Bu devlet 1517'de Osmanlılar tarafından yıkılınca birçok asker Osmanlı ordusunda istihdam edilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi Memlûk askerinin önemli bir kesiminin köle kökenli olması onların Müslüman olarak kabul edilmesinde bir engel değildir. Nitekim Çerkez isimlere sahip bu kişiler genelde dirlik sahibidir. Çok azı *cebelü* olan bu grubun içinde *gulam* olarak kaydedilen kimse yoktur.

Bosna	313	34	2.911	3.258	
Bulgar	1		20	21	
Cüendi			5	5	
Çeh			3	3	
Çerkes	46		97	143	
Eflak	9		239	248	
Ermeni	1		3	4	
Frenk	15		22	37	
Gürcü	2		3	5	
Hırvat	393	5	84	482	
Kızılbaş			1	1	
Kürd			4	4	
Macar	299		253	552	
Nemçe	2		16	18	
Rum	7	15	311	333	
Rus	94	1	77	172	
Serf	11		145	156	
Tatar			6	6	
Türk		3	36	39	
Boş	737	28	217	9.850	10.832
Toplam	2.366	28	431	15.629	18.454

Tablodaki önemli bir detay *gulam* tabirinin en yoğun kullanıldığı etnik grubun Hırvatlar olmasıdır. Hırvatların durumunu daha iyi görmek için bu grubun en fazla (321 kişi) kayıtlı olduğu⁶² Bosna Livası'na yakından bakmak gerekir. Bosna, aynı zamanda en fazla Bosnalı *cebelinin* de (1.859 kişi) kayıtlı olduğu sancaktır. Bu iki etnik grubun kayıtlarında tam bir tezatlık vardır. Hırvatların tamamı *gulam* olarak kaydedilmişken, Bosnalılardan hiçbiri *gulam* olarak yazılmamıştı. Halbuki diğer sancaklarda Bosnalıların *gulam* olarak kaydedildiğini görebiliyoruz. Özellikle Tırhala, Agriboz, Cingane, Ohri, Paşa, Vize sancaklarında Bosnalı *gulamların* oranı sancaktaki nüfuslarının %50'sinin üzerindedir. O halde söz konusu tezatlık nasıl açıklanabilir?

Ele alınan dönemde önemli bir akıncı üssü olan Bosna, Hırvatların olduğu bölgelere akınların yapıldığı onların yoğun olarak köleleştirildiği bir nevi Hırvat köle pazarı konumundadır. Osmanlı'nın Balkanlar'daki genişlemesini kendi menfaatine gören etnik grupların başında gelen Bosnalılar Osmanlı askeri teşkilatını önemli ölçüde domine etmişlerdi. Zorunlu devşirme usulünün yanında Bosnalıların Askeri birliklere gönüllü katıldıkları aşıkardır. Bu yüzden Bosnalıların Bosna Sancağında *gulam* yazılmaması bir kayıt tekniğinden ziyade toplumsal bir olguya işaret etmektedir. Yoğun olarak yaşadıkları Hersek, İsvornik ve İskenderiye sancaklarında Bosnalıların bir kişi hariç *gulam* olarak yazılmamaları yine aynı toplumsal olguya işaret etmektedir.

Yoğun olarak *gulam* kaydedilen diğer etnik grupların sancak dağılımlarına bakıldığında, benzer bir manzarayı Vidin'de Ruslar ve Macarlar için, Tırhala'da ise Afrikalı siyahlar için görüyoruz. Bu tablonun benzer bir jeopolitik durumla alakalı olduğu muhakkaktır. Örneğin, Bosna gibi Vidin de önemli bir akıncı sancağıydı. Vidin'in

⁶² Defterdeki tüm Hırvatların %66'sı bu livada kaydedilmiştir. Hırvatların en çok kaydedildiği ikinci liva olan Semendire'de bu oran %5'tir.

özelliikle Rus (Ukraynalı) esirlerin toplandığı en önemli merkez olması bu anlamda şartıcı değildir. Vidin'deki popülasyona yakın sayıda Rus'un Silistre ve Niğbolu'da kaydedilmesi de tesadüf değildir.⁶³ Tuna nehrinin Bulgaristan kıyıları boyunca dizilen bu sancaklar Osmanlı'nın tarih boyunca önemli bir serhad bölgesi konumunda olagelmisti. Buradaki kayıtların söz konusu hattan Ukrayna'nın içlerine doğru yapılan akınların bir göstergesi olduğu muhakkaktır.

Vidin'deki diğer bir husus da Macarların neredeyse tamamının (48'den 47 kişi) *gulam* olarak kaydedilmesidir. Ama yine de Macarların esas köle pazarının Semendire olduğu anlaşılıyor. Zira en büyük Macar *cebelü* popülasyonu (119 kişi) Semendire'de bulunmaktadır. Semendire'de neredeyse hiçbir *gulam* olarak kaydedilmemesine karşın bunların *gulam* olduğuna şüphe yoktur. Çünkü Semendire kayıtları bu konuda diğer sancaklardan ayrılmaktadır. Semendire'de 276 kişi için kullanılan *gulam* tabiri %97 oranında etnik kökeni ya da memleketi belli olmayanlar için kullanılmıştır. Bu da en büyük Macar köle popülasyonunun burada olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Ayrıca tüm defterdeki Eflakların yaklaşık %87'si (208 kişi) ile Nemçelilerin %50'si (8 kişi) yine Semendire'de kayıtlıdır. Zaten bu sancak yukarıda zikredilen Tuna serhaddinin batı ucunu teşkil etmektedir. Buradan Macaristan ve Eflak (Romanya) içlerine doğru sefer⁶⁴ ve akınların düzenlendiğini biliyoruz. 1532 yoklaması verileri hem bu harekâtları tescillemekte hem de söz konusu harekâtlar neticesinde birçok kişinin tutsak edilip köleleştirildiğini ortaya koymaktadır.⁶⁵

Macarların yoğun olduğu diğer bir yer de Tırhala Sancağıdır. Sancaktaki 52 Macar *cebelünün* %86,5'i *gulam* olarak kaydedilmiştir. Tırhala muhtemelen kuzey-güney ve doğu-batı yönlü köle trafiğinin kesişim noktası konumundadır. Rumeli'deki en çok Afrikalı siyah kölenin Tırhala'da olması bununla bağlantılı olsa gerek. Toplam Siyahilerin %21 kadarı bu sancakta olup bunların da %90'ı *gulam* olarak kaydedilmiştir. Bu yoğunluk, Kuzey Afrika'dan Akdeniz yoluyla sevk edilen kölelerin Osmanlı'daki ilk duraklarının Tırhala olabileceği izlenimini vermektedir. Öte yandan Agriboz, defterdeki sayıları çok olmasa da Frenk olarak kaydedilen güney Avrupalı (İtalya, Fransa gibi) kölelerin merkezi konumundadır. Bunlar, korsanlık veyahut deniz savaşlarından elde edilen köleler olmalıdır. Agriboz'un burada ön plana çıkmasının esas nedeni Mora livası kayıtlarının daha az özenli tutulmasıyla alakalı olabilir. Ne yazık ki Mora sancağında askerlerin ne etnik kimliği ne memleketi ne de baba adları doğru dürüst kaydedilmiştir. Mora gibi önemli bir sancağın kayıtlarının daha az özenli tutulmuş olması bu noktada ciddi bir eksiklidir. Halbuki Mora bu dönemde deniz seferlerinde stratejik bir konumdadır.⁶⁶ Kayıtların daha düzenli olması halinde en çok Frenk asıllı köleyi burada görmek işten değildir.

⁶³ Defterdeki toplam Rusların %40'ı bu üç sancakta kayıtlıdır.

⁶⁴ Osmanlı'nın Nemçe (Kutsal Roma İmparatorluğu) ile Macaristan üzerine giriştiği iktidar mücadelesinde Semendire sancağı stratejik bir konumdadır. Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi." s. 172.

⁶⁵ 1791 tarihli *Ziçtovi* anlaşmasıyla birlikte yaşanan bazı gelişmeler hem bu serhad bölgesinin neden daha çok *gulam* barındırdığını hem de daha genel anlamda savaş tutsaklarının köleleştirilmesi, din değiştirmesi ve orduda istihdam edilmeleri konularında önemli bilgiler sunmaktadır. Bkz. Hava Selçuk, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)," *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9, no. 4 (2014).

⁶⁶ Tam da incelenen dönemde Andrea Doria Osmanlı'nın elinde olan Koron adasını ele geçirmişti. Bunun üzerine de kuzey serhad bölgesinin en önemli sancağı olan Semendire sancakbeyi Yahya Paşazade Mehmed Bey Mora

Tablo 10. Osmanlı Tebaası Olmayan Bazı Grupların En Yoğun Kaydedildikleri Sancaklar

Sancak	Etnik	Gulam		Sancaktaki Toplam	Genel Toplam	Toplamdaki %
		Sayı	%			
Bosna	Hırvat	321	100,0	321	482	66,6
Vidin	Macar	47	97,9	48	552	8,7
Vidin	Rus	22	95,7	23	172	13,4
Tırhala	Arab	73	90,1	81	393	20,6
Agriboz	Frenk	6	66,7	9	37	24,3
Semendire	Macar	1	0,8	119	552	21,6
Semendire	Eflak	0	-	208	248	83,9

Öte yandan her ne kadar düşük bir yoğunlukta köle olarak kaydedilseler de Çerkes *cebelülerin* en fazla kayıtlı olduğu sancağın Niğbolu olması da üzerinde düşünölmeye değer bir mevzudur.⁶⁷ Bu, tutsak edilen ya da satın alınan Çerkeslerin Karadeniz veya Kırım üzerinden buraya sevk edildikleri anlamına gelebileceği gibi, burada yerleşik halde bulunan lokal bir Çerkes grubunun varlığına da işaret ediyor olabilir. Zira Bosnalılar gibi birçok Osmanlı tebaası etnik grup yerleşik oldukları bölgelerde daha fazla *cebelü* kaydedilmişlerdir. Örneğin, Arnavudların en çok (696 kişi) kaydedildiği yer Avlonya (Arnavutluk) iken, Rumlar (220 kişi) en çok Tırhala'da (Yunanistan), Sırlar (122 kişi) en çok Semendire'de (Sırbistan) kayıtlıdır. Bunların yanında, başta Bosnalılar olmak üzere, Semendireli, Hersekli, Vidinli, İskenderiyeli, İzvornikli *cebelüler* en fazla *gulam* yazılan gruplardır. Eğer burada memleket gerçek bir doğum yerine tekabül ediyorsa, bunların etnik olarak Bosnalı, Sırp, Bulgar ve Rum oldukları varsayılabilir.

Tablo 11. Cebelü Gulamların Etnik Köken ve Memlekete Göre Dağılımı

<i>Gulamların etnik/memleket bilgisi</i>	Sayı	%
Etnik kimliği bilinen	1.629	68,9
Memleketi bilinen	78	3,3
Etnik kimliği ve memleketi bilinmeyen	659	27,9
Toplam	2.366	100

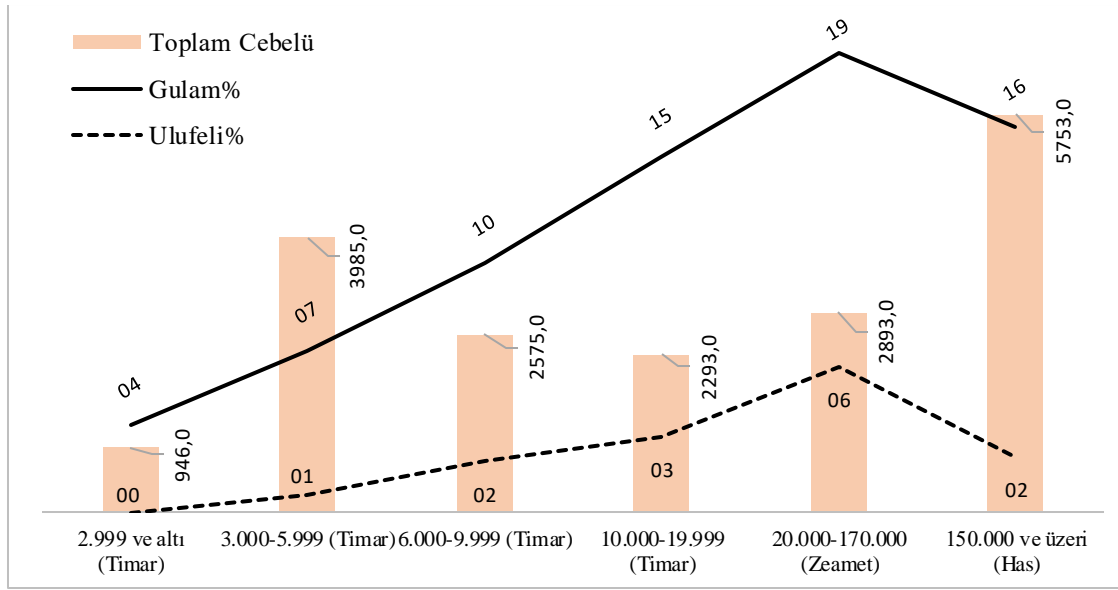
Nihayetinde *gulamların* %72 civarının etnik kimliği ya da memleketini bilebiliyoruz. Geri kalan %28'lik kesim de yine Osmanlı topraklarına tutsaklık ya da köle ticareti yoluyla getirilen köleler, onların çocukları ya da yerli Gayrimüslim topluluklardan sağlanan devşirmelerdir. Nitekim *gulam* statüsünden olup baba ismi belli olan 20 *cebelünün* 16'sının baba ismi Abdullah'tır. Bunlardan biri Macar olup diğerlerinin memleket ya da etnisite bilgisi yoktur. Müslüman baba isimleri olan diğer 4 kişi de muhtemelen babaları *gulam* olduğu için bu statüde olan insanlardır. Daha düşük bir ihtimal olsa da bunların Müslüman kökenli olup *gulam* statüsüne alınmış olmaları da olasılık dışı değildir.⁶⁸

sancağına atanmış ve Koron geri alınmıştı. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, vol. 2 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971). s. 162.

⁶⁷ Niğbolu'daki 38 Çerkes, toplam Çerkes *cebelülerin* %30'una karşılık gelmektedir.

⁶⁸ Bu ihtimalin burada dillendirilmesinin nedeni her ne kadar Müslüman halkların köle statüsüne indirilmesi İslam'da çok meşru olmasa da pratikte devletin aşiretlerle giriştiği mücadelelerde insanların köle olarak satılabildiğinin örneklerinin olmasıdır. Muhsin Soyudoğan, "Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730)" (Unpublished

Gulam ve *ulufeli* kavramları birbirine tezatsa ve *gulamlar* gerçek köle ya da devşirmelerse *ulufelilerin* de bu koşulda Türk/Müslüman kökenli olması beklenebilir. Fakat bunu iddia etmek çok da mümkün değildir. Yukarıda, statüsü belli olanların etnik dağılımlarını gösteren tabloda, *ulufelilerin* önemli bir kısmının Arnavut, Bosnalı ve Rum olduğunu, köle olarak getirilen Hırvatlar, Afrikalılar ve Rusların da *ulufeli* olabildiğini görebiliyoruz zaten. Bunun yanında, baba ismi belli olan *ulufelilerin* yarısının baba isminin Abdullah olduğunu da eklemek gerekir. O halde eğer Müslüman olmakla *ulufeli* olmak arasında bir bağ varsa, *ulufeli* olan Gayrimüslim kökenlilerin daha sonra azat edilmiş eski *gulamlar* olduğu söylenebilir belki. Bu olasılık, insanları özgür olanlarla köle olanlar olarak ikiye ayıran dönemin toplumsal kurgusunun bu pratikteki rolüne işaret etmektedir.

Şekil 3. Cebelülerin Dirlik Türüne Göre Dağılımı ve Bunlar İçindeki Ulufelilerle Gulamların Oranı

Bu grafiğin bize gösterdiği en önemli noktalardan biri, yüksek kademeli dirliklere doğru çıkıldıkça *cebelülerin* statülerinin daha fazla kaydedildiğidir. Bunun en muhtemel nedeni, daha önemli mevkilerde buldukları için daha yüksek gelirli askerlerin kayıtlarının daha düzgün tutulmasıdır. Bu grafiğin bize gösterdiği diğer bir önemli nokta ise her bir dirlik grubundaki *cebelü* sayısına bakılmaksızın hem *ulufelilerin* hem de *gulamların* oranıyla dirliğin büyüklüğü arasında pozitif korelasyon olduğudur. Bu her iki gösterge, haslar için geçerli değilmiş gibi görünse de bu olağandışı sapma sancakbeyi haslarının, kayıt mantığının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Sancakbeylerinin kayıtları diğer dirliklerin kayıtlarından iki noktada ayrılmaktadır. Birincisi, sancaklar arasında farklılıklar olsa da defterde sancakbeylerinin adamlarının *ulufeli* ya da *gulam* şeklindeki statüleri büyük oranda kaydedilmemiştir. Örneğin, birçok sancakbeyinin hiç *ulufeli* statüsünde adamı yokken, Köstendil ve İskenderiye sancakbeylerinin adamları arasında ne *ulufeli* ne de *gulam* statüsünde olan kişiler vardır. Niğbolu sancakbeyinin adamlarından ise sadece bir kişinin statüsü bellidir. İkinci olarak, yine sancaklar arasında farklılıklar olsa da sancakbeylerinin adamları genelde çeşitli birlikler altında

kaydedilmişlerdir. Niğbolu ve Semendire müstesna olmak üzere sancakbeylerinin adamları 2 ila 11 arasında değişen bölükler altında kaydedilmişlerdir.⁶⁹ Hatta beyerbeyinin adamları için bu sayı 25'e kadar çıkmaktadır. Bu şekilde ayrı bölükler halinde kayıtların olduğu sancakların ortak noktası ise mutlaka “*ulufeciyan*” ya da daha uzun adıyla “*ulufeciyan-ı müteferrika*” adlı bir grubun mevcudiyetidir. Bu bölükler altında kaydedilen adamların hiçbir surette *gulam* ya da *ulufeli* şeklinde kaydedilmemeleri bunların *ulufeli* olmasından kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Bunu en iyi Silistre ve Vize sancakbeylerinin adamlarının kayıtlarından anlıyoruz. Silistre’de statüsü *gulam* olarak kaydedilen 56 (%29) kişiden sonra, *ulufeciyan* bölümü altında 136 (%71) kişi kaydedilmiş; Vize’de ise *gulam* olarak kaydedilen 28 (%32) kişinin ardından, 47 (%54) kişi *cemaat-i ulufeciyan*, 12 (%14) kişi ise *cemaat-i şotorbanan* (Deveci) adı altında kaydedilmiştir. Statüsü *gulam* olan kişiler yazıldıktan sonra *ulufeciyan* bölüklerinin yazılıp bunların statülerinin kaydedilmeye gerek duyulmaması bu iki kavramın birbirini dışladığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle *ulufeci* kavramının *ulufeli*yle aynı anlama geldiğini göstermektedir. Bunların ötesinde statülerin yazılması konusunda en iyi referans olan Avlonya’nın kayıtlarında da benzer bir oran görüyoruz. Söz konusu sancakbeyinin adamları içinde *gulam*ların oranı %30’iken *ulufelilerin* oranı %40’tır. *Ulufeciyan* altında kayıtlı kişileri de *ulufeli* şeklinde kabul ettiğimizde ulufelerin oranı %56’ya çıkar. Bu da neredeyse Vize’deki oranın aynısıdır.

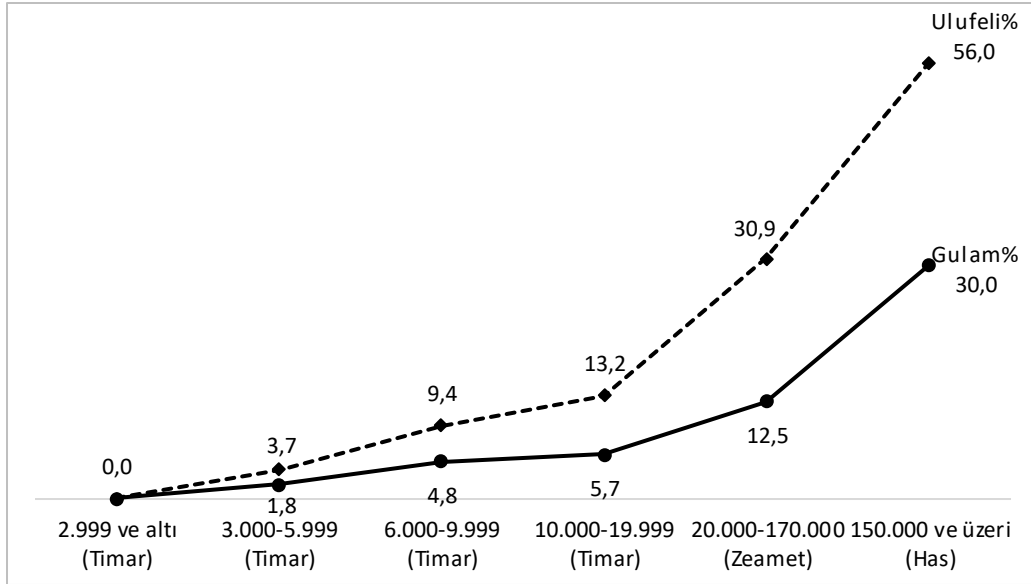
Avlonya kayıtlarından da anlaşılabilceği üzere *ulufeli* olanlar sadece *ulufeciyan* altında kayıtlı olanlardan ibaret değildi. Statüsü *ulufeli* olarak belirtilenlerin dışında özellikle bey ahırlarında çalışan birçok kişinin Anadolu lu olduğu görülmektedir. Bunların da *ulufeli* olduğuna şüphe yoktur. Sancakbeylerinin *gulam* statüsündeki adamlarının kayıtları daha fazla olsa da daha az sistemattir. Çok az sancakta *gulam* teriminin çoğulu olan *gulman* ve *gulaman* tabirleri bölük adı olarak kullanılmıştır. Sancakbeylerinin kayıtları belli bir standart takip etmediği için kavramın bu şeklinin kullanımında da bazı nüanslar ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde *gulaman* ve *gulman* kavramlarının biri geniş biri daha dar olmak üzere iki anlamda kullanıldığını görebiliyoruz. Örnek vermek gerekirse, normalde neredeyse tüm sancaklarda sancakbeyi adamları *merdüman* (adamlar) tabiri altında kayıt edilmişse de Niğbolu beyinin adamları ile yine aynı sancakta bir zemet sahibinin adamları *gulaman* tabiri altında kaydedilmiştir. Bu da sultanın kendi maiyetinde olduğu gibi sancakbeyinin adamlarının da genel anlamda *kul* ya da *gulam* olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ancak Vidin’de bu tabir sancakbeyine bağlı sadece bir bölük için kullanılmıştır. Vidin sancakbeyinin önce üst düzey adamları kaydedilmiş ardından “*cemaat-i gulaman*” altında daha düşük rütbeli bir grup kaydedilmişti.⁷⁰ Bunların özel bir grup olduğu bellidir. Ağrıboz ve İskenderiye sancakbeylerinin kayıtlarında ise bu özel grup “*gulman-ı enderun* (iç oğlanı)” şeklinde kaydedilmiştir. Buradan da *gulaman* ya da *gulman* kavramının daha dar anlamda beylerin kendi ev ve özel işlerinde çalışan

⁶⁹ Örneğin bu konuda en titiz kayıtların olduğu Avlonya’da sancakbeyinin adamları belli bir cemaat şeklinde tertip olmayan üst düzey adamlar hariç, şu cemaatler altında kaydedilmişlerdir: *cemaat-i havakin*, *cemaat-i kilari*, *cemaat-i mehteran-i hayme*, *cemaat-i mehteran-i alem*, *cemaat-i hayyatın ve tabbahin ve bevaban*, *cemaat-i ulufeciyan*, *cemaat-i ahtabin*, *cemaat-i harbendegân*, *cemaat-i şotobanan*, *cemaat-i hubbazin*.

⁷⁰ Bu adamların rütbelerinin yüksek ya da düşük olduğunu emrindeki hizmetlilerden anlıyoruz. Örneğin üst düzey bir kişinin emrinde 4 ila 25 arasında hizmetli (*merdüman*) bulunurken, *gulaman* olarak kaydedilen düşük rütbeli kişilerin en fazla iki hizmetlisi (*hizmetkâran*) bulunmaktadır.

hizmetliler için kullanıldığını öğreniyoruz.⁷¹ Bazılarının statülerinin *gulam* olarak kaydedilmesine karşın hiç kimsenin *ulufeli* olarak kaydedilmemesi, bu bölükleri teşkil eden kişilerin *gulam* statüsünde oldukları anlamına gelir. Bu hususu ayrıca, “*kılarciyan*” cemaatlerinde de görebiliyoruz. Zira beylerbeyi kayıtlarından *kıleri* olarak kaydedilenlerin *gulman-ı enderun* bölüklerinin parçası olduğu anlaşılmaktadır. Paşa sancağı dışında bir tek Avlonya ve Agriboz sancaklarında *kıleri* olanlar ayrı birer cemaat şeklinde yazılmışlardır. Her iki sancakta da bu gruptaki tüm kişiler *gulam* şeklinde kaydedilmiştir.

Sonuç olarak, bu bilgiler ışığında sancakbeylerinin *gulam* ve *ulufeli* statüsündeki adamlarının oranının yukarıdaki grafiğe yansıyan rakamların çok üzerinde olduğunu ortaya koymakla kalmıyoruz aynı zamanda gerçekte *ulufelilerin* sayısının *gulamlardan* daha fazla olduğunu buluyoruz. Bunun, sancakbeylerine özgü bir durum mu olduğu yoksa yukarıdaki grafiğin tümünden yanlış mı olduğu sorusuna bir yanıt bulmak için statü kayıtlarının en titiz tutulduğu Avlonya Sancağını referans alabiliriz.

Şekil 4. Avlonya Sancağında Cebelüler Arasında Ulufeli veya Gulam Olarak Kaydedilenlerin Oranları

Avlonya sancağı kayıtları tüm dirlik grupları için *ulufeli* oranlarının daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun daha gerçekçi olduğunu defterlerde *ulufelilerin* daha az kaydedilme eğiliminden anlayabiliriz. Örneğin Bosna sancağında tüm Hırvatların *gulam* statüsünde yazılmasına karşın neredeyse hiçbir Bosnalının statüsünün belli olmaması⁷² gibi bir tezatlık Bosnalıların *ulufeli* olduğuna yorulabilir. Bu şekilde

⁷¹ Sancakbeylerinden farklı olarak beylerbeyinin *gulman* adı taşıyan bölükleri daha çeşitlidir. Bunlar, “*gulman-ı der*, *gulman-ı oda*, *gulman-ı hazine*, *gulman-ı kılar-i enderun*, *gulman-ı kılar-i birun*” şeklinde kaydedilmiştir. Bunların esasında sancakbeylerinin “*gulman-ı enderun*” adlı gruplarına tekabül ettikleri muhakkaktır. Çünkü sultanın iç oğlanlarının (*gulman-ı Enderun*) benzer bir şekilde örgütlendiğini biliyoruz. Karşılaştırmak için bkz. Pakalın “*Gilman-ı Enderun*” c.1, s. 665. Ancak beylerbeyinin adamlarından bir grubun “*cemaat-i ulufeciyan*, *an gilman-ı hazret-i serasker*” şeklinde kullanılması kafa karıştırıcıdır. Zira bu araştırmaya konu olan defterde sancakbeylerinin *ulufeciyan* ve *gulman* bölükleri tıpkı *ulufeliler* ve *gulamlar* arasındaki tezatlıkta olduğu gibi birbirini dışlayacak şekilde kullanılmaktadır. Buradaki karışıklığı *gulman* kavramının *merdüm* ya da hizmetkâr anlamına gelecek şekilde daha geniş anlamıyla kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

⁷² Bosnalı olarak kaydedilen 1859 kişiden sadece 9 kişi *ulufeli* kaydedilmişti. Genel anlamda da *ulufeli* kaydedilen sayısı sadece 23 kişi olup ve hepsi de sancakbeyi adamdır. Bu da Bosna defterinin kayıt tekniğinin bir parçası olarak *ulufelilerin* kaydedilmeye ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelir.

düşünüldüğünde Bosna'da %77 oranında *ulufeli*, %15 oranında *gulam* hesap edilir. Zaten Avlonya Sancağı kayıtlarının bize gösterdiği şey bütün dirlik gruplarında *ulufe-gulam* oranının birbirine yakın olup ortalama %68 *ulufeli* oranına karşın %32 *gulam* bulunduğudır. Bu oran daha önce de görüldüğü gibi diğer bazı sancakbeylerinin kayıtlarıyla da örtüşmektedir.

SONUÇ

Cebelülerin toplumsal arka planına dair olan tartışmadaki tüm faktörler bir arada düşünüldüğünde, *cebelülerin* %56 kadarının Gayrimüslim, %9'unun ise Müslüman kökenli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kökeni bilinmeyenleri de aynı oranda dağıttığımızda Gayrimüslim kökenlilerin %86, Müslüman kökenlilerinse %14 civarında olduğu bulunur. Bu sonuç, *cebelülerin* toplumsal kökenine dönük ortaya atılan her bir görüşün kısmi bir doğruluk payının olduğunu ortaya koymaktadır. Fodor'un iki örnek üzerinden Balkanlı Gayrimüslimleri *cebelü* olabilecekler listesine katmasına rağmen, hiç kimse Rumeli *timarlı* ordusunun belkemiğini, başta Bosnalılar ve Arnavutlar olmak üzere, Balkanlı halkların oluşturduğunu tahmin edememiştir. Uzunçarşılı ve takipçilerinin üzerinde durduğu parayla satın alınan köleler veyahut akınlarda ve savaşlarda tutsak edilip köleleştirilen asker ve siviller ise ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Bu haliyle Rumeli'deki *cebelülüğün* büyük oranda ikinci bir devşirme sisteminin ürünü olduğu söylenebilir.

Osmanlı'nın kendi tebaası olan Balkan halklarının bu denli *cebelüleşmesi* devletin Gayrimüslim ailelerin çocuklarını merkezi ordu için tabi tuttuğu sistematik asimilasyonla aynı değildir elbette. Jorga'nın anlattığı birkaç akçelik yevmiye için orduya yazılmaya can atan büyük bir "ayaktakımı"nın varlığı kuşkusuz özellikle kırsal nüfusun içinde olduğu yoksulluğun bir tezahürüdür. Bu araştırmaya yansıyan %70 civarındaki *ulufeli cebelü* bunu teyit eder niteliktedir. Küçük ölçekli dirliklerde birçok Balkanlı *gulamın* kayıtlı olması da yine bununla ilişkilendirilebilir. Bu yoksulluğun nedeni belki nüfus artışı olabilir. Ama daha önemlisi ellerinde önemli bir servet biriktiren Müslüman bir elit sınıfın ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle sınıflar arası farkın açılmasıdır. Jorga Osmanlı'da o dönemde ortaya çıkan lüksü, zamanının (20. yüzyıl başları) Amerikalı milyarderlerinin lüks tüketimine benzetirken, buna karşın Müslüman köylü ve zanaatkârların daha mütevazî bir yaşam sürdüğünü, Rum ve Slav kökenli kırsal nüfusun ise sefalet içinde olduğunu vurgular.⁷³ Kırdaki Gayrimüslim yoğunluğa rağmen kentlerde Müslüman nüfusun hızla artması Jorga'yı haklı çıkarır cinstendir. Sosyal refahın daha fazla olduğu tüketim mekânları olan kentler tam da İbni Haldun'un bahsettiği "*hadari*"leşme (medenileşme) diğer bir deyişle elitleşmenin göstergesidir.⁷⁴ İbni Haldun, daha yoksul olan kırsal nüfusun bu refaktan faydalanmak için bu kent merkezlerine göç ettiklerini yazar.⁷⁵ Bu, Osmanlı köylüsü için öyle kolay değildir. Çünkü, Osmanlı'da Timar sisteminin getirmiş olduğu katı iş bölümü bu anlamda bir bariyer görevi görür. Bu nedenle de sıradan bir köylü için bu refaktan pay almasının en kolay, belki de tek yolu *cebelü* olmaıdır.

⁷³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2., s.365-8.

⁷⁴ İbn Haldun, *Mukaddime I* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997). ss.303-304.

⁷⁵ Ibid. s. 308.

Cebelüleşmenin ardında yatan ikinci bir faktör de devletin zamanla daha fazla bir şekilde İslami bir kimlikle bezenmesidir. II. Bayezid döneminde ivme kazanmış olan bu süreç Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde artık iyice olgunlaşmıştır. Bunun konumuz açısından önemi, devlet sisteminin sadece merkezi kadrolarda değil, yerel kadrolarda da İslami olmayı daha çok dışlamaya başlamasıdır. Diğer bir deyişle devlet üzerinden üretilen ekonomik değere erişmenin İslamlığı dayatmasıdır. Bu durum ister istemez Hristiyan sipahi sayısını düşürdü. Daha 70-80 öncesinde Balkan sancaklarında hiç de azımsanmayacak bir Hristiyan sipahi varlığı varken, 1630'lara gelindiğinde bu grup çoğu düşük *timar*larla yetinmek zorunda olan %2 gibi bir dilime inmişti. Kaba bir hesaplamayla 1450'lerden 1632'ye gelindiğinde Hristiyan siphahilerinin sayısındaki düşüşün ortalama %77 civarında olduğu görülebilir.⁷⁶ Bunun *cebelüler* üzerindeki yansması ise daha çok İslam'ın insanı köle ve özgür olarak ayıran toplumsal formasyonu düzenleme şekliyle alakalıdır. İslam hukuku *Darü'l-İslam*'da Gayrimüslimi hukuki olarak zimmi (fiili olarak köle) statüsünde kabul ettiğinden, bir Gayrimüslimin Müslüman bir köleye sahip olması pek mümkün değildir. Osmanlı'da *cebelülerin* gerçekte köle olup olmadığına bakılmaksızın son kertede kul statüsünde görüldükleri açıktır. Bunu, hem bazı sancakbeylerinin bütün adamlarının "gulaman" adı altında kaydedilmesinden hem de Hristiyan siphahilerin Müslüman *cebelülere* sahip olamamalarından anlayabiliyoruz.⁷⁷ Bu da Hristiyan sipahi sayısındaki bir düşüşün otomatikman Gayrimüslim *cebelü* sayısındaki bir düşüşe neden olacağı anlamına gelir. Tabii bu, Müslüman siphahilerin emirlerinde Gayrimüslim *cebelü* isteyip istemediğine bağlıdır ki, defterde buna örnek teşkil edebilecek çok az kişi vardır.⁷⁸

Balkanlardaki *cebelüleşmenin* altında üçüncü bir faktör olarak da sistemin yukarı yönlü bir hareketliliği mümkün kılması sayılabilir. 16. yüzyıl Osmanlısında sıradan yoksul bir Gayrimüslim için gıpta edilen bir lüks yaşama kavuşmanın en kolay ve olası yolu askeri sisteme kul olarak dâhil olmaktır. Bunun bir yolu devşirme sistemi üzerinden merkezi orduya dâhil olmaktır. İkinci yolu ise *cebelüleşerek* taşra ordusuna dâhil olmaktır. Taşra ordusundaki çoğu *cebelünün* kadrolu değil, kiralık statüsünde oldukları bir gerçek. Yine de kendilerini ortaya koydukları ölçüde yükselmeleri de pekâlâ mümkündü. Kişi yeterince şanslıysa *cebelüsü* olduğu kişi yüksek kademedeki birisi olurdu. Bir sancakbeyinin ya da beylerbeyinin adamının bu anlamda şansı çok daha fazladır. Örneğin Bosna sancakbeyinin en yüksek rütbeli adamı olan kethüdası Arnavut asıllı bir *gulam* olup, sancakbeyinin 103 adamının da amiriydi.⁷⁹ Öbür taraftan, bir serhat sancağında bey olanın yanında işe girmek de iç sancaklara göre hem yağmadan pay alma

⁷⁶ Bu karşılaştırma için İnalçık'ın Tırhala, Vulçitrin, Bosna, Breniçeva, Vidin için verdiği rakamlar 1632 verileriyle karşılatılmıştır. Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Siphahiler ve Menşeleri," in *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

⁷⁷ Bu çalışmada ele alınan defterde Hristiyan siphahilerin emrinde Müslüman ismi taşıyan *cebelülerin* varlığına dair bir-iki istisna örnek olsa da bunlar sosyo-onomastik bir tartışmayı gerektirdiği başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmemektedirler. Bu noktada sadece her Müslüman ismi taşıyan kişinin illaki Müslüman olduğu anlamına gelmediğini hatırlatmakla yetineceğim. Bu konuda Yılmaz Kurt'un aynı konuyu ele alan iki makalesine bakılabilir: Yılmaz Kurt, "Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları," in *Anadolu'da Kişi Adları*, ed. Yılmaz Kurt (Ankara: Akçağ, 2020).

⁷⁸ Sahibi Müslüman bir isim taşıyan ancak kendisi Gayrimüslim bir isme sahip 22 kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerin ekseriyeti sancakbeyi adamı olup en çok Vidin ve Semendire sancaklarında kayıtlıdır. Bu durum söz konusu kişilerin tercüman, istihbarat gibi işler için istihdam edildiğini düşündürmektedir.

⁷⁹ TS.MA.d. 6807, s. 2b. Murad adlı bu kethüda çok büyük bir ihtimalle, emrinde sekiz Bosnalı *cebelünün* bulunduğu, 20.147 akçelik bir zemanetin sahibi olan Voyvoda Murad'la aynı kişidir. TS.MA.d. 4175, 15b

hem de yükselme açısından daha avantajlıdır. Bu nedenle Bosna, Vidin ve Semendire sancakbeyleri gelirlerine oranla sefere en fazla adam getiren beylerdir.

Tüm bunlar Rumlar, Bulgarlar ve Sırp larla karşılaştırıldığında neden Bosnalılar ve Arnavutların daha fazla cebelüleştirdiğini açıklamaz. Her şeyden önce, İslam'ın bu iki halk arasında daha yaygın olmasını bu sürecin bir nedeni değil bir sonucu olarak görmek lazım. Diğer bir ifadeyle, Bosnalılar ve Arnavutlar Müslümanlığı benimsedikleri için *cebelü* olmuyorlardı; *cebelü* oldukları için Müslüman oluyorlardı. Bu gruplar fiziksel ya da kültürel olarak askerliğe daha elverişli oldukları için tercih edilmiş olabilirler belki. Ancak bu iki grubun Osmanlı öncesine dayanan iktidar mücadelelerindeki rolüne bakmak daha anlamlıdır. Nitekim bazı tarihçiler Bosna'nın İslamlaşmasını, Bosna'nın Osmanlıların Balkanlara yayılması arifesinde Hristiyanlıkta "sapkın" bir mezhep olarak kabul edilen *Bogomilizm*'in merkezi olmasına bağlarlar.⁸⁰ Bu noktanın payı olduğu kuşkusuz kabul edilebilir. Ancak bunu, "insanlar kendi dini görüşleri yüzünden zulüm gördükleri için kendilerine zulüm edenlere karşı başka bir dine geçtiler" gibi basit bir süreç olarak algılamamak lazım. Ayrıca, mevzuyu Osmanlı'nın dahiyane siyasetinin bir sonucuna da indirgeyemeyiz. Bu süreci elitlerin (askeri-politik önderler) ittifakının bir neticesi olarak okumak daha anlamlı olacaktır.

Gerek bir grubun elitlerinin diğer bir grubun elitleriyle çatışması gerekse de kendi aralarındaki iç çekişmelerin fatihleri davet eden bir tarafı olmuştur hep.⁸¹ O yüzden neredeyse her fetih bir davetle başlar. Davetkârlar bazen o yerin tüm elitleri olabileceği gibi çoğu zaman sadece bir kısmından ibarettir. Nitekim Arnavut isyanından sonra bazı Arnavutların Trabzon'a sürülürken bazılarının kendi topraklarında dirlik sahibi olmalarını bu ilişkiler üzerinden okumak gerek.⁸² Aslında tasfiye olunmadıkları sürece her iki durumda da sonuç aynı kapıya açılır: Osmanlı'nın sistemine dâhil olmak. Devlet sadece toplumun savaşçı elitlerini değil devşirme yoluyla daha avam bir kitleyi de sisteme entegre ediyordu. Sisteme bu iki koldan yoğun entegrasyon, sistem içinde bir network oluşturmuştu. Bu sosyal ağların varlığı elbette yoksulluktan kurtulmak isteyen bir köylü için oldukça önemli bir fırsat kapısı aralıyordu. Nihayetinde *timar* sistemi bu ağlar (*iltimas*) üzerinden işleyen kollamacı bir mekanizmaya sahipti.

⁸⁰ Elbette Balkanların İslamlaşması konusu birçok kişi tarafından tartışılmış ve birçok yönünü vurgulayan birçok hipotez ortaya konmuştur. Buna dönük derli toplu bir historiografi tartışması için bkz. Antonina Zhelyazkova, "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective," in *The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy*, ed. Suraiya Faroqi and Halil İnalçık (Leiden: Brill, 2002).

⁸¹ Bir zamanlar Marksist literatürde çokça dillendirilen komprador burjuvazi, işbirlikçi gibi kavramlar aynı sosyolojik olgulara karşılık gelmektedir. Bu olgu çoğu zaman normatif okumalara konu olmuştur. Bakılan konuma göre olgu; işbirlikçilik, hizipçilik, dönmelik gibi olumsuzlayan veya ihtida, sadakat gibi olumlayan kavramlar üzerinden tartışıla gelmiştir.

⁸² Bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler."; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954).

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Mühimme Defterleri (ADV.N.MHM.d.): Nr. 1, 5.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Kâmil Kepeci Kataloğu Defterleri (KK.d.): Nr. 70.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri (TS.MA.d): Nr. 544, 734, 2204, 4175, 4195, 4199, 4431, 4755, 4927, 5531, 5532, 5535, 6807, 6811, 7506, 8303, 8533, 10645.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Topkapı Sarayı Arşivi Evrakları (TS.MA.e): Nr. 757-29.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Tahrir Defterleri (TT.d): Nr. 108 (Tırhala), 135 (Semendire), 160 (Vidin), 171 (İzvornik), 420 (Agriboz).

Yayınlanmış Eserler

- Akdağ, M. (1945), Timar Rejiminin Bozuluşu, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419-31.
- Akdağ, M. (2010), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1990), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı.
- Akgündüz, A. (1992), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı.
- Akgündüz, A. (1993), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı.
- Akgündüz, A. (1994), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Aličić, A. S. (1976), Popis Bosanske Vojske Pred Bitku Na Mohaču 1526. Godine, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 25, 171-202.
- Barkan, Ö. L. (1980), Timar. *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 805-872.
- Barkan, Ö. L. (2000), Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*. (edt. Hüseyin Özdeğer), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 509-554.
- Barkan, Ö. L. (2000), H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*. (edt. Hüseyin Özdeğer), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 620-702.
- Çelebi, C. S. (2016), *Târîh-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman [Kanunî Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi (1532)]*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Delilbaşı, M., ve Muzaffer A. (2001), *Hicri 859 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Emecen, F. M. (1993), Cebelü. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 188-189.
- Erdoğru, M. A. (2014), Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 167-87.
- Erkan, D. (2005), *Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-Nâmesi (1520-1537)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Fodor, P. (2009), Ottoman Warfare, 1300–1453. *The Cambridge History of Turkey, Vol 1: Byzantium to Turkey, 1071–1453*. (edt. Kate Fleet), Cambridge: Cambridge University Press, 192-226.
- Günel, Z. (2007), Nöker. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 216-217.
- Haldun, İ. (1997), *Mukaddime I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hammer, J. V. (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Üçdal Naşriyat-Sabah.
- İnalcık, H. (1991), Djebeli. *EI2*. Leiden: Brill, 528-529.
- İnalcık, H. (1954), *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2014), Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 139-188.
- Jorga, N. (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Koç, Ü. (2002), XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 395-420.
- Koçi Bey (2007), *Koçi Bey Risaleleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kurt, Y. (2020), Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları. *Anadolu'da Kişi Adları*. (edt. Yılmaz Kurt), Ankara: Akçağ, 503-529.
- Ménage, V. L. (1965), Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II. *Documents from Islamic Chanceries*. (edt. Samuel M. Stern), Oxford: Bruno Cassirer, 81-118, 223-229.
- Ménage, V. L. (1965), Some Notes on the "Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29(1), 64-78.
- Nasuh, M. (2019), *Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*. İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Özcan, A. (1999), Osmanlı Askeri Teşkilatı. *Osmanlı*. (edt. Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 551-557.
- Özcan, A. (1999), Pencik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 226-228.
- Peçevî, İ. (1968), *Peçevî Tarihi*. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.
- Selçuk, H. (2014), Savaş Esirlerinin Din Değiştirilmesi (Nemçeli Esirler Örneği). *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 1005-1013.
- Soyudoğan, M. (2005), *Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730)*. (Unpublished Master's Thesis), İstanbul: Bilkent University.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011), *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zhelyazkova, A. (2002), Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective. *The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy*. (edt. Suraiya Faroqhi ve Halil İnalcık), Leiden: Brill, 223-266.